

MĚSTO MRTVÝCH

MAGDALÉNA
ŠTEFLOVÁ

DIPLOMOVÁ PRÁCE
MĚSTO MRTVÝCH

Magdaléna Šteflová

vedoucí práce: MgA. Ondřej Císler, Ph.D.

FA ČVUT, ZS 2015/2016

České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury
2/ ZADÁNÍ diplomové práce
Mgr. program navazující

jméno a příjmení: Magdaléna Šteflová
datum narození: 17. 9. 1990
akademický rok / semestr: ZS 2015/2016
ústav: 15118 Ústav nauky o budovách
vedoucí diplomové práce: MgA. Ondřej Císler, Ph.D.
téma diplomové práce: Město mrtvých
viz přihláška na DP

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE:
1/ popis zadání projektu a očekávaného cíle řešení

Zadání pro diplomní projekt vychází z předdiplomního semináře, ve kterém bylo zkoumáno téma smrti a pohřbívání a různých pohledů na ně. Zadání reaguje na současné vytěsňování smrti, na současnou náladu ve společnosti a podobu hřbitovů.

Diplomní projekt řeší území ve městě Černošice a reaguje tak na reálnou potřebu nového místa pro pohřbívání, která je způsobena stálým přibýváním obyvatel města. Návrhem bude nový hřbitov "Město mrtvých" situovaný na západním okraji města, nad Husovou ulicí, na místě již určenému pro hřbitov.

2/ součástí zadání bude jasně a konkrétně specifikovaný stavební program

Cílem bude vytvořit komplexní pietní prostor pro pohřbívání a uctívání zemřelých. Detailně budou řešeny jeho části, které budou blíže specifikovány během tvorby diplomního projektu. Mohou jimi být kaple, smuteční síň, krematorium, kolumbárium, hrobky aj..

3/ popis závěrečného výsledku, výstupy a měřítka zpracování

- situace širších vztahů - 1:10 000
- návrh hřbitova - 1:1000 / 1:500
- půdorysy řešených částí (např. kaple, smuteční síň, krematorium, kolumbárium, hrobky aj.) 1:200 / 1:100
- řezy řešených částí (např. kaple, smuteční síň, krematorium, kolumbárium, hrobky aj.) 1:200 / 1:100
- pohledy řešených částí (např. kaple, smuteční síň, krematorium, kolumbárium, hrobky aj.) 1:200 / 1:100
- vizualizace

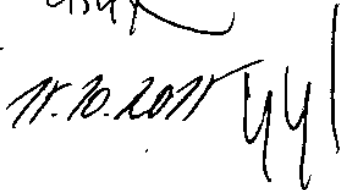
Uvedená měřítka a výstupy se mohou vzhledem k vývoji DP změnit.

4/ seznam dalších dohodnutých částí projektu (model)

- portfolio
- poster
- model
- CD

Datum a podpis studenta 15. 10. 2015

Datum a podpis vedoucího DP

Datum a podpis děkana FA ČVUT

registrováno studijním oddělením dne

ČESKÉ VYSOKÉ UČENÍ TECHNICKÉ V PRAZE
FAKULTA ARCHITEKTURY

AUTOR, DIPLOMANT: Magdaléna Šteflová
AR 2015/2016, ZS

NÁZEV DIPLOMOVÉ PRÁCE:
(Č) MĚSTO MRTVÝCH

(A) THE CITY OF DEAD

JAZYK PRÁCE: ČESKÝ

Vedoucí práce:	MgA. Ondřej Císler, Ph.D.	Ústav: 15118 Ústav nauky o budovách
Oponent práce:	MgA. Ing. arch. Martin Rusina, PhD.	
Klíčová slova (česká):	Hřbitov, pohřbívání, krematorium	
Anotace (česká):	Diplomní projekt řeší území ve městě Černošice a reaguje tak na potřebu nového místa pro pohřbívání. Návrhem je nový hřbitov - „Město mrtvých“ situovaném na západním okraji města. Zároveň projekt reaguje na současnou problematiku pohřbívání a pohřebních rituálů a to zejména na úplné rušení obřadů nebo nevyzvedávání urn po obřadu.	
Anotace (anglická):	My Diploma project is situated in Černošice and responds to the need for a new space for burials. Proposal is a new cemetery - „The City of the Dead“ situated on the western outskirts of the city. At the same time, the project responds to the current issues of burial and funeral rituals, especially people don't organize ceremonies or don't pick up urns after the ceremony.	

PROHLÁŠENÍ AUTORA

Prohlašuji, že jsem předloženou diplomovou práci vypracoval samostatně a že jsem uvedl veškeré použité informační zdroje v souladu s „Metodickým pokynem o etické přípravě vysokoškolských závěrečných prací.“

V Praze dne 15. 1. 2016

Magdaléna Šteflová

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji všem za cenné informace, které přispěly k tomuto návrhu. Chtěla bych poděkovat především vedoucímu práce MgA. Ondřeji Císlerovi, Ph. D. a asistentovi ing. arch. Miroslavu Pazderovi za odborné vedení a energii vloženou do posouvání mého projektu. Chtěla bych všem poděkovat za cenné informace, zejména ing. Radmile Fingerové a ThLic. Tomáši Kotrlému, Th.D. V neposlední řadě bych ráda poděkovala rodině a svému okolí za nepřetržitou podporu, bez které bych práci jen těžko dokončila.

OBSAH

POHŘEBNÍ RITUÁL V DIALOGU S ARCHITEKTUROU 011

úvod 013

úvaha nad pohřebním rituálem 014

MÍSTO 031

širší vztahy 035

rozvržení 037

fotodokumentace 039

NÁVRH 043

o stavbě 044

axonometrie 049

situace 051

provoz 057

řezy 063

pohledy 069

1 | světnice 075

2 | zázemí hřbitova 079

3 | obřadní síň 081

4 | pec 085

5 | urnová místnost 089

6 | kaple 091

7 | jídelna 093

8 | kolumbárium 097

LITERATURA A ZDROJE 106

Laudomia někdy zmizí a s ní i všichni obyvatelé; to znamená, že se generace budou střídat jen do té doby, než dosáhnou určitého počtu, který už nepřekročí, a potom Laudomia mrtvých a Laudomia nenarozených budou jako dvě ampule přesýpacích hodin, které nikdo neobrátil, každý přechod mezi narozením a smrtí bude jako zrnko písku, které propadá hrdlem, a tím posledním zrnkem, jež nyní nahoře na hromádce písku čeká, až propadne, bude poslední obyvatel Laudomie, který se má narodit.

Calvino, Italo. Neviditelná města. s 96, dokořán 2007

ÚVOD

Výzkumy a hledání historie minulých civilizací vycházejí především z pohřební nalezišť. Mrtví jsou nedotknutelní, proto jejich hrobky přetrvávají staletí. Zůstávají jako důkaz minulého života. Vzhledem k současnému stavu pohřbívání je otázkou, co zůstane po nás. Dnes se nám smrt odcizila, vytratila se z běžného dne. I v minulosti měli lidé strach ze smrti, ale její vnímání se změnilo. Nesetkáváme se s ní jako dřív, není na denním pořádku. Když přijde pro někoho z našich blízkých, nevíme, co dělat. Autoritu nad smrtí převzala medicína. Jejím úkolem je léčit a uzdravit člověka. Proto smrt je nezdarem. „Pohřeb už společnost nezastaví: smrt jednotlivce nenaruší její běh. Život ve městě plyne tak, jako by nikdo neumíral.“¹

Smrt je posledním přechodem v našem životě. Proto i pohřeb by měl být oslavou další skvělé osobnosti, která na Zemi žila. Pohřební rituál je důležitým mezníkem pro pozůstalé. Moment hození hrstky hlíny je zlomový okamžik, milník, poslední gesto rozloučení. Pohřební rituál pomáhá pozůstalým vypořádat se smrtí a žít dál bez ran na duši. V takových chvílích bychom měli být schopni znovu zvážit životní hodnoty.

Česko je jedno v předních míst v Evropě i ve světě v počtu pohřbů bez obřadu a počtu kremací (82%). Smutnou skutečností je, kolik lidí si nevyzvedává urny (15% z počtu kremací)². Například v Praze, kde probíhá přibližně polovina všech pohřbů, je nevyzvednutá každá pátá urna. Staré rituály se pomalu vytrácí a nové se teprve formují. Pomalu vznikají nové obřady a rituály, kterými by se mohli pozůstalí důstojně rozloučit s blízkým. Současná podoba některých budov pro

pohřební rituál neodpovídá požadavkům společnosti a zároveň nevznikají ani nová místa obřadu a odpočinku, která by pomáhala formovat novodobý rituál posledního rozloučení.

Zadání diplomního projektu bylo vytvořit nový hřbitov v Černošicích. Jde o reakci na současné pohřbívání, mizení pohřebních obřadů a stále narůstajícím počtem nevyzvednutých urn. Pohřebnictví se zcela podřídilo naší době, urnu a hrob vybíráme z katalogu, nikoli podle přání a podoby nebožtíka.

Pro pochopení problematiky bylo potřeba prozkoumat veškeré tradiční a alternativní typy současného pohřbívání a dále nahlédnout do myšlení a chování celé společnosti a jejího vývoje. Veškeré poznatky jsem zhodnotila a přiklonila jsem se k tradičnější formě, ve které jsem viděla největší smysl.

¹ ARIÉS, Philippe: *Dějiny smrti II.* s. 318

² http://www.praha.eu/jnp/cz/o_meste/zivot_v_praze/služby/podstatna_cast_pohrbu_se_kona_v.html

ÚVAHA NAD POHŘEBNÍM RITUÁLEM

Rituály patří k životu a i když si to někdy neuvědomujeme, jsme s nimi v kontaktu denně. Samotný rituál má posvátný charakter nebo nás alespoň vytrhává z běžného denního rytmu a ukazuje nám mezníky v našich životech.

Rituály jsou součástí všech kultur. V každé najdeme rituál narození, sňatku (a zasnub), otcovství, smrti, atd... Člověka čekají v průběhu života přechody od jedné etapy života k druhé, z jedné věkové kategorie do druhé. Tyto přechody probíhají s pomocí různých rituálů s nimi spojených.

Podle A. van Gennepa „V naší moderní společnosti oddělujeme společnost laickou a náboženskou, profánní a sakrální (posvátnou). Tyto světy jsou navzájem neslučitelné. Přechod z jednoho do druhého není možný bez přechodné doby. Na počátku civilizací znamenal posvátný svět téměř vše, převažoval nad světem profánním.“³ Dále rozděluje přechodové rituály na rituály odluky (preliminární), pomězí (prahové) a sloučení (přijímací, postliminární), které jsou u každého souboru obřadů jinak rozvinuté.⁴

Na pohřební rituály jsou navázány rituály odlučovací (rituál ukončení smutku), kdy pozůstalý se opětovně začlení do obecné společnosti. V době smutku pozůstalý setrvává v posvátném nečinném stavu, příbuzní mrtvého pak tvoří zvláštní společnost, nacházející se mezi světem živých a mrtvých, z níž příbuzní mohou odejít více či méně rychle podle toho, jak si byli se zesnulým blízcí.⁵

Pohřební rituál můžeme rozdělit z pohledu zemřelého a pozůstalých. Zatímco zemřelý v tradičním vní

mání společnosti přechází na „druhou stranu“ do světa mrtvých, pozůstalý zesnulého vyprovází a loučí se s ním, odlučují jeho duši od světa živých i své citové vazby na zemřelého. Dále je potřeba přijmout skutečnost, že zemřelý již není mezi námi. Je to jeho poslední příležitost dát sbohem, usmířit se, říct posledních pár slov prostřednictvím rodiny, blízkých i vzdálených přátel a kolegů. Lidé spíše volí soukromé a osobní způsoby rozloučení v rodinném kruhu. „Chybí-li náboženský nebo jiný ucelený symbolický rámeček, do něhož lze smrt a konání pohřebních obřadů zařadit, pak je lepší zvolit personalizovanou formu loučení, která bude smysluplným aktem pro ty, kdo se loučí.“⁶ Nicméně je i vysoké procento lidí v Česku, kteří v pořádání pohřbů nevidí žádný smysl.

Podle Van Gennepovské teorie se pohřební rituál skládá z několika částí. Odlučovací rituály bývají například různé způsoby přenášení těla zesnulého ven z domu, spálení nástrojů nebo majetku, v některých kulturách bývalo běžné usmrcení žen zemřelého, otroků nebo oblíbených zvířat. Dále se jedná o rituály očistné (omývání, pomazání), dále rituály uložení ostatků, apod. Přijímací rituály se týkají především „hostiny při pohřbu a hostiny při vzpomínkové slavnosti, jejichž cílem je navázat mezi všemi příslušníky skupin a někdy i nebožtíkem pouto, které bylo smrtí jednoho z článků rozbito“⁷. Dále se jedná o rituály přijetí na onen svět nebo detailní rituály (například poslední pomazání).

I v moderní společnosti přetrvává homogenní (tradiční) komunita. Když někdo zemře, každý ví, co má

dělat a jaké je jeho místo při rituálech smrti a truchlení. Dělá se jednoduše to co v minulosti. Většinou se jedná o příslušníky církve. Rozdíl je především ve velkých městech, kde jsou většinou lidé z různých prostředí, kteří se neznají navzájem a neshodnou se na společném obřadu, případně ani nevědí, jak má probíhat obřad, rituál smrti a truchlení. Nastávají tak ve chvílích smutku trapné situace, kdy netuší, jak se zachovat. Ve většině rodin se navíc o smrti nemluví. Rodina pak ani neví, co si zesnulý přál, jak uspořádat obřad, co je třeba udělat, za kým jít, aby jim poradil a jak se důstojně naposledy rozloučit s milovanou osobou, protože na pohřební rituál a rozloučení je jen jedna příležitost.

V dnešní době jsme smrt předali institucím. Nejde jen o pohřební ústav, ale také nemocnice, pojišťovny, soudy, právníky, účetní, vládní instituce, hasiče, policii, pohotovost, hřbitovy, krematoria, církve. Smrt znamená spoustu papírování. Většina lidí umírá v nemocnici. Náboženství ztratilo autoritu nad smrtí, ve společnosti převzala autoritu medicína. Jenže na rozdíl od náboženství vnímá medicína smrt jinak. Medicína má za úkol nemocného vyléčit, smrt tedy znamená její selhání. Dalo by se říci, že umíráme na něco, nikoliv stárím.⁸

Lidé se bojí stárnout. Současná společnost má v „osnově“ zůstat navždy mladým, krásným a úspěšným. Stárí je považováno za neúspěch. Dnes se už nechodí za staršími pro radu. Lidé si spíš říkají, že tak dlouho žít nebudou nebo že se jim něco jako je „nemoc“ stárnutí nemůže stát. I proto plastičtí chirurgové a služby ve fitness centrech jsou velmi žádanou službou. Možná i to je podoba touhy po nesmrtelnosti v dnešní době. Je známo, že nesmrtelnost se přenáší díky potomkům a dílům, které po

3 GENNEP, Van Arnold: *Přechodové rituály*. s. 12

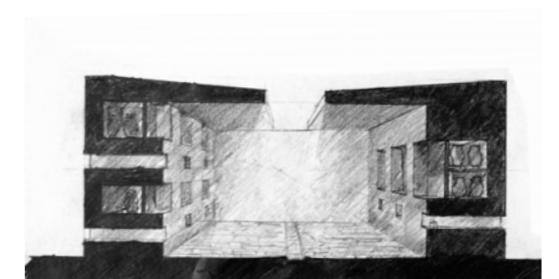
4 GENNEP, Van Arnold: *Přechodové rituály*. s. 19

5 GENNEP, Van Arnold: *Přechodové rituály*. s. 137

6 NEŠPOROVÁ, Olga: *O smrti a pohřbívání*. s. 211

7 GENNEP, Van Arnold: *Přechodové rituály*. s. 151

8 Ochočít si smrt: Rozhovor Šárky Syslové s Olgou Nešporovou. ERA21 05/2014 s. 20

sobě zanecháme. Jelikož se dožíváme vysokého věku, tato touha nás začne trápit příliš pozdě, neboť si příliš pozdě uvědomíme svůj vlastní konec. Důraz na aktuální život se pro většinu z nás stal důležitější než minulost. Podle statistik pohřebních úřadů tomu odpovídá i sezónnost obřadů. Méně jich probíhá kolem Vánoc a letních prázdnin.⁹

Strach ze smrti mě ve společnosti vliv na podobu architektury. Převládá názor, že co je nové, je krásné a naopak. Oblíbenými materiály převážně administrativních budov (plných krásných, mladých a „úspěšných“ managerů) jsou kovy, beton a sklo. Tedy materiály, o kterých se říká, že neumí na rozdíl od cihel a dřeva stárnout.

Vytratil se jeden z významů pohřebního rituálu znamenající přechod mezi světem živých a mrtvých. Když věda prohlásila, že není nic po smrti, nebylo kam přejít ze světa živých. Svět mrtvých zmizel. Ztratil se závazek nutnosti konání pohřebních obřadů. Pro lidi, kteří nevěří v posmrtný život, nesmrtnost duše nebo reinkarnaci apod., nemá pohřební rituál velký význam. Nesmíme ale zapomínat na psychologické, kulturní a společenské důvody. I když se dnes smrt vytratila z každodenního života a zindividualizovala, se stále se týká každého. „Ať už má chápání smrti podobu mýtického příběhu, teologického dogmatu anebo filosofické úvahy, vždy přispívá k chápání života samotného. Upozorňuje na cíle a možnosti, které život přináší, a zároveň přiznává, že má život dvě slabiny.“¹⁰

PRŮBĚH OBŘADU U NÁS

Pro porozumění funerální architektury je potřeba znát i rituály s ní spojené. Mnohé části pohřebního rituálu které dříve probíhaly v domě smutku, se dnes přesunuly na území institucí (nemocnice, hřbitova a pohřební služby, hospice,...). Mnoho rituálů vzniklo v souvislosti se strachem z mrtvých, aby se nevrátili a neškodili.

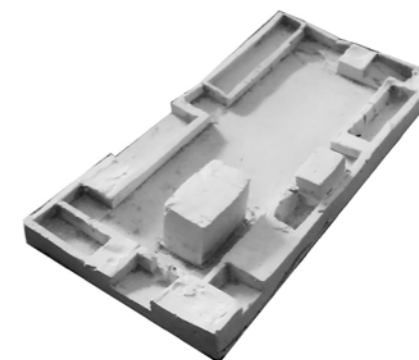
Pokud bychom sledovali cestu nebožtíka od jeho smrti k jeho místu odpočinku, byla by sekvence následující. U lůžka proběhlo poslední rozloučení s umírajícím, u katolíků proběhlo poslední pomazání. Dodnes přetrvávají některé zvyky, jako například (ještě z pohanského období) otevřít okno, aby duše vyletěla ven, nebo zatlačení očí, aby mrtvý nevytáhl jako živý. Dnes se smrt přesunula do nemocnic a institucí, kde se lékaři snaží léčit do poslední chvíle, jen málokdy diagnostikují brzkou přirozenou smrt a umožní budoucímu nebožtíkovi zemřít doma v kruhu své rodiny. Někdy je negativní postoj i v rodině, kdy nemají čas se starat o nemocného. Následovalo oznámení úmrtí vyzváněním zvonů (umíráček). Dnes se vyzvání zcela výjimečně (spíše na venkově). Nejčastěji se tiskne parte navržené pohřební službou nebo se úmrtí oznamuje pomocí emailů. Především je povinnost oznámení úmrtí institucím.

Neodmyslitelnou součástí nebožtíkovi cesty bylo omývání a oblékání zemřelého v jeho domě. Po omýtí se veškeré mycí potřeby, které se dotkly nebožtíka, spálily. Omývání a oblékání zemřelého stále pře-

trvá, jen se přesunulo na půdu instituce (nemocnice, pohřební služba) a do rukou cizích lidí (převážně pohřební služby). Po smrti nebožtík přetrvával do pohřbu ve svém domě, kde byl vystaven a navštěvován rodinou, sousedy a známými, kteří se s ním loučili a modlili za spásu jeho duše. Tomuto zvyku předcházela i pohanský zvyk bdění u zesnulého, kdy se celá obec přišla rozloučit a rozveselit duši zemřelého. Dnes je tělo vystaveno v domě zesnulého jen výjimečně, spíše na venkově. Současná dispozice bytů a domů a současný styl života příliš neumožňuje zachovávat tuto tradici. Nicméně na některých hřbitovech je možné tuto tradici zachovávat.

Následovalo zvaní na pohřeb, kdy bylo povinností každého souseda, aby se pohřbu zúčastnil alespoň prostřednictvím jednoho člena z rodiny. Oznámení pohřbu dnes probíhá formou parte. V den pohřebního obřadu se zemřelý vynesl z domu. Jelikož panovala obava, aby se nebožtík nevrátil a neškodil, probíhalo několik rituálů a tradic, aby se jeho návratu zabránilo (například vynášení nohama napřed, které pohřební služby stále dodržují). Tím se nebožtík vydal na poslední cestu.^{11 12}

Nejdéle užívaným obřadem je katolický, od kterého byly odvozovány obřady dalších církví. Podle počtu míst můžeme rozdělit obřad na tři způsoby. Obřad probíhal jak v domě zemřelého, v kostele a na hřbitově. Mezi jednotlivými místy procházel průvod. Dnes se tento typ praktikuje zcela výjimečně, spíše na Moravě a ve venkovském prostředí (v oblastech s vyšším podílem věřících). V domě zemřelého probíhalo například poslední pomazání, dnes pomazání nemocných, které se praktikuje spíše jen v hospicích. Postupně se začalo upouštět od obřadů

9 NEŠPOROVÁ, Olga. O smrti a pohřbívání. s. 137

10 DAVIES, J. Douglas: Stručné dějiny smrti, s. 15

11 LUTOVSKÝ, Michal: Hroby předků. Sonda do života a smrti dávných Slovanů. . s.84

12 Kašová Lucie. Rituály, zvyky a tradice při posledním rozloučení v 21.století v Jilově u Prahy. s. 18 - 26

v domě zemřelého na hřbitovní kapli a obřad u hrobu. Třetí způsob je jen na jednom místě, například v domě zesnulého, v kostele nebo obřadní síni. „*Při pohřbu žehem se koná zpravidla jen jeden obřad v křesťanské síni, kostele nebo jiné smuteční síni. V naprosté většině případů za přítomnosti mrtvého těla v rakvi.*“¹³ Následuje pohřební hostina, která se odehrává v domě zemřelého nebo příbuzného, na zahradě nebo v restauraci.

Neopomenutelnou součástí pohřebního rituálu je truchlení a doba smutku a opakované vzpomínání, například při výročí narození nebo úmrtí, na dušičky nebo o Vánocích. Podle Van Gennepa „*v době smutku příbuzní mrtvého tvoří zvláštní společnost, nacházející se mezi světem živých a mrtvých na straně druhé, z níž příbuzní mohou odejít více či méně rychle podle toho, jak úzce byli se zesnulým spřízněni.*“¹⁴ Zatímco dříve bylo žádoucí projevat smutek na veřejnosti, dnes se situace obrátila. Smutek je jakýmsi neúspěchem, který má zůstat doma.

Dnes jsou v Česku běžnější sekularizované obřady. Tvoříme tak výjimku ve světě. Zlom nastal v první polovině 20. století s rozvojem kremace a následně sekularizovaných pohřbů. Kvůli délce trvání spalování těla bylo časově odděleno rozloučení s tělem od uložení ostatků. V komunistické éře byla snaha oslabit vliv církve v rámci pohřebních rituálů. Tehdy nazývané občanské pohřební obřady se snažily být co nejkratší.

V současné době se obřady nijak radikálně nezměnily. Nejčastěji se jedná o kremaci s obřadem ve smuteční síni (nebo síni krematoria). Pracovník pohřebního ústavu naposledy ukáže pozůstalým nebožtíkovo tělo.

Průběh obřadu se skládá z poslechu několika skladeb, proslovu 2 až 5 minut (zpravidla hlavní řečník 5 minut, ostatní mají kratší proslov), následuje poslech skladeb a v případě kremace zajede rakev do „zákulisi“ směrem k žárovišti. Průvody se konají zcela výjimečně. Vyzvednutí urny a následné uložení je už soukromou záležitostí bez oficiálního obřadu odděleno od smutečního obřadu. I tak přibližně 15% uren nikdo nevyzvedne. Rozdíly jsou v jednotlivých regionech. „*V západních Čechách a Praze probíhá spíše kremace bez obřadu, zatímco na Moravě je pohřeb záležitostí celé komunity, konají se v kostele s následným uložením těla do země.*“¹⁵

MÍSTO OBŘADU

„*Naděje a zeměpisná poloha spolu neodmyslitelně souvisí, otázka, zda je naděje možná bez představy konkrétní lokality. Naděje často určuje kontext, pro její rozkvet má zeměpisná poloha a architektura naprosto zásadní význam. Naděje souvisí s prožívanými architektonickými událostmi a přitažlivostí různých míst.*“¹⁶

V naší křesťanské kultuře smuteční obřady probíhaly v kostele. Nejdříve probíhaly obřady v domě zesnulého, pak byl nebožtík přepraven na místo obřadu. Odtud šel průvod na hřbitov, kde proběhlo uložení rakve do země. V 17. století se začaly hřbitovy stavět za městy. Vznikala potřeba stavět nové kostely a kaple v blízkosti hřbitovů. Od začátku 20. století začal počet nábožen

ských obřadů klesat. Obřad se postupně začal přesouvat do krematorií nebo smutečních síní nebo byl úplně zrušen. Vznikly tak nové typy staveb, které se na počátku jejich vývoje podobaly chrámům, bazilikám nebo kaplím.

Podobu tehdejších hřbitovů tvořila ohradní zeď, která jasně vymezovala prostor mezi živými a mrtvými, kapli nebo kostel, márnici a někdy i dům správce hřbitova. Poblíž bylo kamenictví. Dnes samotná kaple na hřbitově nestačí, přibýly další náležitosti. Kromě sekularizované obřadní síně nebo krematoria bylo potřeba zajistit omývání těla a příprava nebožtíka na pohřeb¹⁷, případně i pitvu, u větších kapacitních obřadních síní také chladírnu pro větší počet těl. Součástí hřbitovního komplexu dále bývá prodejna květin a pohřební služba pro domlouvání pohřbů.

Statistiky hlásí úbytek pohřebních obřadů, a to zejména v Praze a západních Čechách. Důvody nejsou pouze finanční. Lidé častěji uvádí na první místo důvod psychologické zátěže, obřad je prý příliš depresivní. Popřípadě se jedná o nedostatečný zájem o zesnulého. Podíl církevních, sekularizovaných obřadů a neuspořádání obřadů se liší v každém kraji. Například na Moravě je větší podíl církevních obřadů. Nejmenší podíl má Plzeňský kraj, kde je v současné době největší podíl individualizovaných obřadů, kdy je těžké zjistit, zda se obřad konal či ne. Je také otázkou, zda je při výběru místa konání obřadu adekvátní prostor vzhledem k současným požadavkům.

Obřady často probíhají jako na běžícím pásu. Například v Krematoriu Strašnice probíhá až 8 obřadů denně. Přitom pozůstalí čekající na obřad, slyší roz-

13 NEŠPOROVÁ, Olga. O smrti a pohřbívání. s. 138

14 GENNEP, Van Arnold: Přechodové rituály. s. 137

15 Ochočít si smrt: Rozhovor Šárky Syslové s Olgou Nešporovou. ERA str.20

16 DAVIES, J. Douglas: Stručné dějiny smrti. s. 120

17 v současnosti se se omývání těla a příprava nebožtíka na pohřeb předává do rukou neznámých lidí pohřební služby, nemocnic či jiných institucí. V poslední době se zvyšuje zájem pozůstalých postarat se o zemřelého, k čemuž by měly být zajištěny prostory (i například do statkem denního osvětlení).

loučení předcházející. Vzhledem k současné tendenci pořádat komornější a menší pohřby se jen těžko dá považovat za důstojné a jedinečné rozloučení, když v obřadní budově jsou cizí lidé.

KREMATORIUM

Krematorium patří mezi novodobé stavební typy, které se vyvinuly v průběhu sekularizace ve společnosti v 19. století. Nicméně pohřeb žehem nabyt v Evropě v 19. stoletím ničím novým. Téměř všechny evropské i východní civilizace využívaly oheň k pohřbívání zesnulých (jak je například dobře známé u Římanů nebo Slovanů). Útlum a konečný zlom nastal s rozšířením křesťanstvím. Od roku 785 za vlády Karla Velikého se stalo ukládání do země jediným možným způsobem pohřbívání v křesťanské Evropě.¹⁸

Pohřeb žehem je spojen s očistující funkcí, kdy je duše vysvobozen z těla. Při propagaci kremace se dále uváděly důvody hygienické, kdy mělo být zabráněno šíření nemocí, sociální k zajištění „rovnosti“ zemřelých a urbanistické, kdy kremace měla snížit plochu pro pohřbívání a zajistit prostor pro rozvíjející se město.

Pohřbívání do země je u nás více méně spojena s křesťanskou katolickou tradicí. V době za Rakouska-Uherska byla také kremace zakázána. Nicméně kremace v té době probíhala v menší míře. Zesnulí se odváželi na zpopelnění do okolních zemí, kde byla kremace povolena. Jako první krematorium bylo u nás

v roce 1917 postaveno v Liberci. Kvůli tehdejšímu zákonu nebylo možné krematorium zprovoznit. Následující rozvoj byl podporován především Husitskou církví. Během období První republiky byla snaha zbavit se rakouských vlivů. V Československu bylo zvláštním projevem odmítání pochovávat mrtvé do země a zakládaly se spolky na podporu pohřbu žehem (Společnost přátel žehu funguje dodnes).¹⁹ Spolky byly zakládány i v jiných zemích, především v Itálii, Británii, Německu a Francii od druhé poloviny 19. století. Po druhé světové válce nastal malý útlum. V druhé polovině 20. století byly potlačovány estetické a ideologické hodnoty a to i vlivem snižujících se finančních prostředků. Sloužily spíše k praktickým účelům. „Novou vlnu budování krematorií přinesla 70. a 80. léta, kdy to začal vyžadovat vzrůstající podíl pohřbů žehem a současně se objevila snaha o lepší regionální rozmístění (nových) krematorií z důvodů lepší regionální dostupnosti.“²⁰ Koncem 80. let bylo postaveno několik krematorií umístěné na odlehlém místě mimo městskou zástavbu dokonce bez obřadních sání, které byly v některých případech dostavěny později. Kremace probíhala z praktického hlediska, předcházel nebo následoval krátký obřad v nedaleké síni.

V současné době je podíl kremace v Česku 81% (údaj k roku 2010).²¹ Tím se řadíme k zemím s nejrozšířenějším podílem pohřbu žehem v Evropě. Vzhledem k počtu krematorií, jejich nákladnosti provozu a tudíž vytvoření většího komplexu pro přibližně 8 kremací denně, obřad probíhá většinou jako na běžícím pásu. Na konci obřadu zajede rakev za „oponu“ a tím obřad končí. Právě tento prvek vytváří dojem ukončení obřadu, stejně jako v divadle na konci představení. V přípa-

dě obřadu bez možnosti kremace na místě je pozůstalý převezen do nejbližšího krematoria, kde si ho příbuzní v blízké době vyzvednou a uloží. Tím se obřad rozdělí do několika dnů a pozůstalí už nejsou schopni navázat na obřad v předešlém dni. I když doba spalování trvá od 40 do 120 min podle velikosti těla, většinou nevzniká potřeba na místě zůstat a dokončit pohřební rituál a zahájit období truchlení a definitivní smíření se se smrtí.

„Koncepte vnitřního architektonického prostoru krematorií se vyvinula ze tří typů: antického chrámu, jednolodní baziliky a centrální sakrální stavby.“²² V italském Miláně vzniklo první krematorium. Jakož to první realizace novodobého stavebního typu byla odlišná od dnešních krematorií. Jádro stavby tvořila obřadní síň, ale žároviště. Součástí stavby byla čekárna a umrlčí komora. Podobu krematorium převzalo z uzavřeného vnitřního prostoru antického chrámu. Typ centrálního žároviště bylo podrobeno kritice a další krematoria byla stavěna s obřadní síní a žárovištěm zvlášť.

Stavby se minimálně na začátku vývoje podobá křesťanskému chrámu nebo divadlu. Hlavním prostorem se stala obřadní síň s tribunou a katafalkem. K síni je přidružena čekárna a místnost pro kněze. Později přibýly další části jako kancelář nebo výdej uren. Katafalk slouží k vystavení rakve, která na konci obřadu zajíždí do místa peciště a dalších technických místností. Žároviště se nacházelo buď v podzemí nebo v úrovni obřadní síně. Výhodou umístění v podzemí byl nižší komín, ale nevýhodou byla vyšší cenová náročnost, problematičtější osvětlení a v případě spodní vody se žároviště do podzemí umístit nedalo.²³

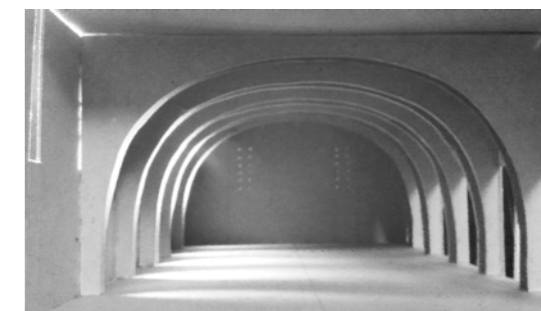
19 LANDA, F.. *Prach jsi a v prach se navrátíš? Nové formy pohřbívání.* ERA 05/2014. Na věčné časy. s. 54

20 NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a pohřbívání.* s. 195?

21 <http://www.dvs.cz/clanek.asp?id=6462396>

22 <http://www.archiweb.cz/salon.php?action=show&id=2731&type=1>

23 SVOBODOVÁ, Markéta. *Krematorium v procesu sekularizace českých zemí 20. století.*

18 SVOBODOVÁ, Markéta. *Krematorium v procesu sekularizace českých zemí 20. století.*

SMUTEČNÍ OBŘADNÍ SÍŇ

Smuteční síně postupně začaly vznikat po založení Československa. Navrženy byly v tradičním duchu. Můžeme vidět i projevy funkcionalismu, abstrahující a symbolický přístup. Obřadní síně byly prosazovány během komunistické éry. Pro tehdejší ideologii nebyly náboženské obřady vyhovující. Proto sekularizované a krátké obřady podporovali. Dříve byly sekularizované obřady spíše jen v krematoriích, po roce 1948 byla snaha zcivilnit i pohřby do země. Začala masová výstavba jako typizovaný stavební typ. Byly určeny spádová města, kde byly síně umístěny.

Zájem o pohřební rituál v Česku stále klesá. Délka obřadu se v průběhu komunistické éry snižoval, po revoluci nastal mírný vzestup, dnes jsme ale na nižší procentu než před rokem 1989. Možná, že lidé jen nevědí, jak se se zemřelými rozloučit. Možná chybí důstojná smuteční síň. Možná lidé vyřadili pohřební rituál, protože přestali věřit v život po smrti a dali na rady medicíny, že po smrti nic není a tedy rituál, jako přechod z jedné strany na druhý, ztratil význam.

Zatímco v tradiční společnosti bylo místo pro pohřební rituál tedy kostel (hřbitov, dům zesnulého a jejich kombinace) v každé vesnici i městě, v současné době se sekularizované místo - smuteční obřadní síň - nachází jen někde. Zatímco kostely byly součástí každé komunity a každodenního života, v obřadních smutečních síních je jen smrt. Nejsou součástí komunity, jsou jen smutnou zmínkou po pohřebním rituálu.

MÍSTO ODPOČINKU

Uložení ostatků a tedy i celý pohřební rituál je spojen s místem. Nechceme ležet na „cizí“ půdě, ale tam, kde se cítíme „doma“, vedle svých blízkých, na místě, kde jsme prožili život. Vzhledem k současnému stylu života ale není vždy jednoduché vědět, kam patříme. Naše rodina se často nachází nejen v jiném městě, ale často i jiném státě.

V průběhu vývoje české kultury se objevilo několik typů míst odpočinku. Před příchodem křesťanství začátkem 6. století pohřbívali západní Slované převážně kremací na hranici. Popel byl ukládán do uren a zakopán do země. Od poloviny 7. století do poloviny 9. století, kdy se začínají objevovat hroby s uložením do země, byl popel i s hranicí spíše rozptýlován na rituálním místě nebo do řeky.²⁴ Nejviditelnějším projevem pohřební kultury tehdejších Slovanů jsou mohyly, které i dnes můžeme najít hlavně v jižních Čechách. Tento zvyk přišel v 7. století. a vytratil se ve století desátém (i když nalezneme zmínky o tomto pohřbívání i v 17. století). Velikost mohyl se lišil (průměry od 2 do 15 m), orientace řad byla uspořádána většinou v západovýchodním směru. „*Nejde o náhodně navršenou hromadu hlíny a kamene. Každá mohyla má svůj řád a svoji vnitřní stavbu, jde o záměrně vybudovanou památku.*“²⁵ Samotné spalování probíhalo na hranici většinou na jiném místě, než kde byla posléze navršena mohyla. Slovanské pohřbívání ve formě mohyl bylo určeno pro všechny příslušníky vesnice. Mohyl se lišily rozměrově v závislosti na postavení. Současné „ekologické“ rozptýlování popela a ukládání popela do jamek není ničím

novým („jen“ význam se změnil). Mohyly mají nejen svůj praktický účel (ochrana před vyhrabáním zvířaty), ale jedná se o pomník nad hrobem, místo kamenného náhrobku navršená hlína a tedy víme, že zde někdo leží.

Po příchodu křesťanství byl jediný možný způsob pohřbení do země. Důležité bylo spočinout v posvěcené půdě hřbitova či kostela. Pohřbení mimo ní bylo považováno jako trest. Středověké hřbitovy se rozkládaly na malé ploše a mrtví byli uloženi v hrobech po nejkratší možnou dobu, poté byli uloženi do kostice. Náhrobky tvořily jen dřevěné kříže, větší investice byla zbytečná. Konce středověku jsou známy morová pole s kaplí za městem určené pro vojáky či cizince, neboť farní hřbitovy již nestačily. Od 16. století bylo z hygienických důvodů snaha stavět hřbitovy za hranicemi měst. V 18. století bylo zakázáno u nás pohřbívát v kostelích a kolem nich.²⁶ Významný předěl nastal roku 1804 ve Francii, kdy byly církve dekretem zbaveny práva pohřbívát a zakázáno pohřbívát uvnitř zástavby. Začaly vznikat obecní hřbitovy, na kterých mohl být pohřben každý, nehlédě na vyznání.²⁷

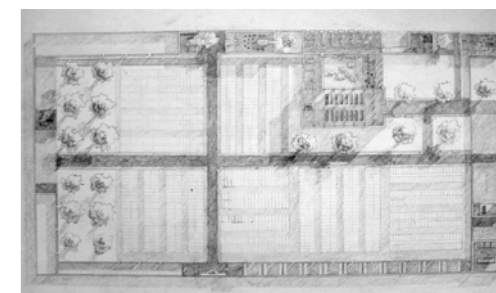
Místo odpočinku můžeme rozdělit na tradiční uložení do země, uložení popela do kolumbárií a rozptýlových louček a alternativní způsoby. K rozdělení podle ukládání můžeme použít systematiku Daviese v knize Stručné dějiny smrti, který místa uložení ostatků rozděluje podle druhů naděje: věčnou, vnitřní a přírodní. Popisuje tři druhy hřbitovů: klasický hřbitov s hroby a hrobkami, kolumbárium či urnový háj a přírodní hřbitov.

24 LUTOVSKÝ, Michal: *Hroby předků. Sonda do života a smrti dávných Slovanů.* s. 23

25 LUTOVSKÝ, Michal: *Hroby předků. Sonda do života a smrti dávných Slovanů.* s. 27

26 HUPKOVÁ, Martina: *Prostředí a kultura českých hřbitovů [online]. In: Geografické rozhledy*

27 JÖCKLE, Clemens: *Memento mori, historie pohřbívání a uctívání mrtvých.* s. 13

Při tvorbě měst a vesnic se počítalo s umístěním hřbitova, zahrady odpočinku, kdy se zemřelí pohřbí s nadějí na vzkříšení. V půlce 19. století nastal zlom. Hřbitovy se postupně staly místem památky zesnulých a stávaly se městskými parky. Zakládají se za hranicemi města nebo jako rozšíření stávajících hřbitovů u kostelů nebo klášterů (např. Břevnovský hřbitov).²⁸ Nekropole byla obrazem města, inverzí života. Náhrobky dokládaly postavení člověka ve společnosti a jeho bohatství. „Pro funerální architekturu byla vždy důležitá symbolika, estetika, modelace hmoty, hra se světlem či symetrií. Novodobá výstavba hřbitovů a kolumbárií je často založena na silném konceptu a příběhu, který může návštěvník vzpomínkového místa prožít.“²⁹

U podoby současných hřbitovů ustoupila křesťanská symbolika. Přesto většina hřbitovů dodnes dodržuje křesťanskou symboliku alespoň v podobě umístění kříže, kaple nebo kostela uprostřed hřbitova. „Podoba hřbitova je olivněna fyzicko-geologickými (reliéf, hydrogeologické podmínky, flóra a fauna) a společensko-historickými podmínkami (dějiny a kultura)“.³⁰ Atmosféra a podoba hřbitova je rozdílná po celém světě. Vždy poznáme, že se jedná o český, japonský nebo americký hřbitov.

Popel z pohřbu žehem je ukládán do hrobů menších rozměrů, lze jej rozprášit na rozptylových loukách nebo zahradách. Snadná manipulace s popelem dala vzniknout individuálnějšími formám obřadů bez kontroly státu nebo církve. Možnost uložit ostatky na místo, které bylo významné pro zemřelého. Ustupuje křesťanská symbolika v krematoriích. Obřad už nepro-

bíhá z důvodu víry ve vzkříšení, ale jako vzpomínkový obřad na zemřelého. Pozůstali je chodí navštěvovat na místo odpočinku, aby obnovily vzpomínky na ně. „V rámci konzumní společnosti se smutek, podobně jako životní styl, chápe jako individuální volba, kterou mají poskytnuté služby respektovat“.³¹ Pohřeb žehem můžeme v sekularizovaném kontextu chápat i jako absolutní zánik těla a života.

Posledním druhem naděje a tedy i lokality jsou pohřby přírodní. Tělo je navraceno zemi, jakožto součást biologického koloběhu. Kromě toho je zde možnost volby rozdělit popel na několik částí a uložit na několik míst. Člověk chce být součástí ekosystému, nikoliv už ve smyslu křesťanského vnímání.³² Ekologické hřbitovy se snaží zanechat co nejmenší ekologickou stopu a tedy „zamést“ stopy po lidské existenci.

V rámci vývoje ekologických pohřbů se začaly používat proutěné rakve, bavlněné rubáše, nebo tzv. ekopody - rakve z tvrzeného papíru v podobě lusku. Dochází k zárodkům individualizovaného obřadu například v USA pozůstali malují nebo nalepují fotky na rakev během rozloučení.³³

Dnes je několik možností alternativních pohřbů. Jednak je to jiný způsob „zpopelnění“, kryomace nebo resomace. Dále je to běžná kremace s jiným uložením, například do diamantu, šperku, vyslání do vesmíru apod. Dále se jedná o kryoniku, která je spíše považována za obor medicíny. Lidé se nechají zamrazit ve víře, že budou v budoucnosti rozmrazeni a vyléčení z dnes nevléčitelných chorob, nebo jim bude zastaven

proces stárnutí. Vznikají různé formy ekologických pohřbů. Je otázkou, na kolik jsou současné ekologické pohřby šetrné k životnímu prostředí. Kromě spalin z pece při kremaci je lidské tělo plně škodlivin.

Nejaktuálnější projekt je ukládání popela ke kořenům stromů. V Česku je tento projekt znám pod názvem Les vzpomínek. Reagují na českou společnost, ve které se „výrazně projevuje krize pohřebních rituálů. Nikde jinde na světě neprobíhá tolik kremací bez obřadu jako v České republice.“³⁴ Podobný projekt vznikl už v 90. letech ve Velké Británii na popud nespokojenosti lidí s pohřebními službami. Lidské tělo je plné škodlivin, které spalem nezmizí. Zakopáním popela do biologicky rozložitelné urny zní jako maximální šetrnost k přírodě. Otázka je, kolik popela je půda schopna přijmout. Cítím v tom jistou falešnost: za života člověk způsobí mnoho znečištění, ekologickým pohřbem to už nezachrání.

Z historického hlediska lidé vyznačovali hmotou (náhrobkem) umístění těla. „Zatím co člověk potřebuje prostor, zemřelí hmotu.“³⁵ Navíc rituály smrti a pozůstatky ať už architektonické nebo tělesné nám mohou mnohé o kultuře prozradit. Co prozradí lidské ostatky, které nebudou? Tajný nesmělý odchod? Mnozí se tímto nápadem snaží o návrat k přírodě, je člověk součástí přírody nebo jí ovládl?

28 http://www.hrbitovy.cz/?page_id=49

29 LANDA, F.. Prach jsi a v prach se navrátíš? Nové formy pohřbívání. ERA 05/2014. Na věčné časy. s. 54

30 HUPKOVÁ, Martina. Prostředí a kultura českých hřbitovů [online]. In: Geografické rozhledy

31 DAVIES, J. Douglas: Stručné dějiny smrti. s. 127

32 DAVIES, J. Douglas: Stručné dějiny smrti. s. 130

33 LANDA, F.. Prach jsi a v prach se navrátíš? Nové formy pohřbívání. ERA 05/2014. Na věčné časy. s. 54

34 <http://lesvzpominek.cz>

35 S. Sládeček, R. Švácha. studie – Dům a hrob. ERA 05/2014. Na věčné časy. s. 44

HŘBITOV DNES

Změna nebo úbytek pořádání obřadů je komplexní problém, týká se celé změny společnosti, kultury. Tlak společnosti postupně s moderním myšlením a individualizací vymizely. Dříve bylo neuspořádání pohřbu nebo neúdržba hrobu považována za něco nevhodného. Se ztrátou pohřebního rituálu/ rozloučení jsme ztratili možnost truchlit. Zapomněli jsme, jak se to dělá. Následky si pak neseme po celý život. Pomocí rozloučení se srovnáváme se smrtí.

Současné pohřební rituály rozloučení se stále zkracují nebo vypouští. V případě konání obřadu se nejčastěji pozůstali sejdou ve smuteční síni, kde se se zesnulým rozloučí a pošlou na kremaci. Tím pro ně pohřeb končí. Za dva dny si vyzvednou urnu a uloží ji na soukromé místo. Stále dochází k vysokému procentu nevyzvednutých ostatků. Domnívám se, že rozloučení a definitivní přijetí smrti blízkého nekončí aktem v síni, ale konečným uložením ostatků. Dodnes přetrvává zvyk hození hlíny do hrobu. Nakonec se hrob zatíží náhrobní kamenem. Těmito akty byl obřad ukončen.

I když podle průzkumů si většina obyvatel pohřební obřad nepřeje nebo ho nepořádá, domnívám se, že by nebylo dobré se řídit v tomto případě procenty. Pohřby jsou součástí kultury, smrt je součástí nás. Kontakt se smrtí se stává milníkem v našem životě. Jeden z aspektů pro změnu vnímání a návrat ke konání pohřbů by mohla dopomocť architektonická podoba místa, jak pro uložení, tak pro rozloučení, aby vyhovovala požadavkům současné společnosti. K podobě rituální archi

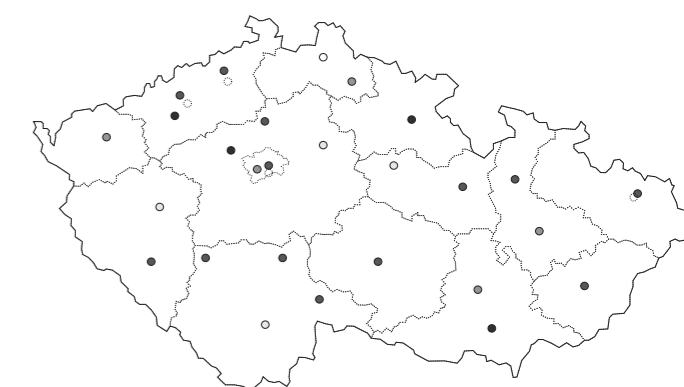
tektury je potřeba znát podobu rituálů. Staré rituály se pomalu vytrácí a nové se teprve formují. Jestli budou současné trendy moderní za deset let nebo jestli se jedná pouze o „módní výstřelky“, se ukáže časem.

Pohřební rituály se dříve konaly v domě zemřelého, kostele a u hrobu nebo kombinaci těchto tří míst. Právě kostel byl součástí menší komunity (i dějištěm dalších obřadů). Pozůstali se v tomto prostoru necítili „cizí“ na rozdíl od smutečních obřadních síní nebo síní v krematoriích, které nejsou vždy součástí vesnice, čtvrtě či města a leží na „neznámé“ půdě. „Význam lokálních komunit pro většinu lidí poklesl ruku v ruce s úpadkem počtu kolektivních aktivit konaných v rámci určitých společenství či skupin, včetně kolektivních obřadů.“³⁶ Domnívám se, že v sekularizované části společnosti, kde kostel nehraje svou dřívější roli, by mělo být místo pro konání posledního rozloučení součástí každé oblasti, kde zemřelý žil a kde si přeje být uložen.

Místo posledního odpočinku pokládám za neměnné. Člověk se může přestěhovat, může se rozhodnout, kam půjde. Mrtví mají své místo navždy. Potřebují svůj individuální pomník, důkaz své existence. „Úkony člověka potřebují prostor a architekt jim dává formu. Když člověk zemře, jeho tělo se z povrchu zemského pod povrch přesune dolů pod povrch. Prostory už nejsou zapotřebí. Architektura však umístění těla vyznačuje, nikoliv však prostorem, ale hmotou. Živý člověk potřebuje prostor, mrtvý hmotu.“³⁷ Hroby a hrobky vždy bývaly jedinečné, každá bývala originál. Žijeme v individuální společnosti, ale naše místa odpočinku jsou uniformní podle katalogu, pokud vůbec jsou. Pro někoho je mís

to posledního odpočinku urna vybraná z reklamního letáku pohřební společnosti sídlící na skříní. Na rozdíl od „staré“ tradiční společnosti, kde stála společnost nad jedincem, krásu hrobů chodíme obdivovat ještě dnes.

- počátek tisíciletí
- 20. léta
- 30. léta
- po roce 1948
- po roce 1990
- zrušená

36 NEŠPOROVÁ, Olga. *O smrti a pohřbívání*. s. 206

37 S. Sládeček, R. Švácha. *studie – Dům a hrob*. ERA 05/2014. *Na věčné časy*. s. 44

10 546 120

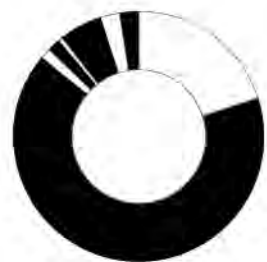

109 000

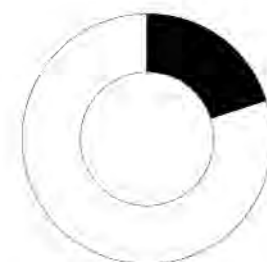
105 000

ČR

- 20,2 % Doma
- 65,9 % V nemocnici
- 1,2 % V léčebném ústavu
- 1,6 % Na ulici či veřejném místě
- 0,6 % Při převozu
- 5,6 % V sociálním zařízení
- 2,4 % Ostatní
- 2,5 % Nezjištěno

MÍSTO ÚMRTÍ

20% do země
80% žehem

20% do země

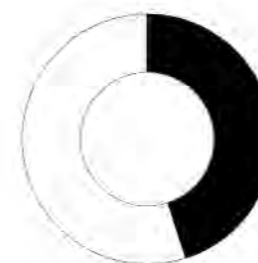

100 % obřadů

↓
kostel nebo smuteční síň

↓
hrob, hrobka

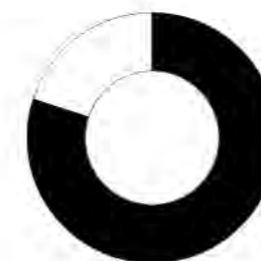
80% žehem

45% obřadů
55% bez obřadů

↓
smuteční síň pak krematorium
nebo jen krematorium s obřadní síní

↓
spal

80% vyzvednutých uren
20% nvyzvednutých uren

↓
urnový hrob, kolumbárium, vsypové
místo, rozptylová loučka, hrobové
místo, eko pohřeb

MÍSTO OBŘADU

MÍSTO ODPOČINKU

50. léta 20. století

50. léta 20. století

Město Černošice leží v těsné blízkosti Prahy. Tvoří jí několik historických osad a obcí: Horní Černošice, Dolní Mokropsy a Vráž. První velká vlna nárůstu obyvatelstva byla nastartována na přelomu 19. a 20. století. Především v období První republiky se do města začalo stěhovat obyvatelstvo s vyšším společenským statusem. K rozvoji dopomohla především železnice. Druhá vlna stavebního boomu nastala v 90. letech.

Řeka Berounka obtéká město na západě, na východě je limitována hranicí chráněné krajinné oblasti Český kras. Horními Černošicemi protéká potok Švarcava.

V územním plánu je vytyčen pozemek určený pro hřbitov. Nachází se na okraji města na hranici chráněné krajinné oblasti. Pozemek je ve svahu, s výhledem na okolní kopce a rozhlasový a televizní vysílač Cukrák. Na místo přes silnici byla vypsána soutěž na mateřskou školkou.

- hlavní silnice
- silnice k pozemku
- lesní cesty
- železnice
- řeka
- potok Švarcava
- uzly
- železniční stanice
- místo navrženého hřbitova

- 6 796
- 74
- 65*

Kostel Nanebevzetí Panny Marie + hřbitov

2669 m²

Navrhovaný hřbitov

4855 m²

Modlitebna Církve bratrské

Hřbitov s bývlou márnicí

1754 m²

- kostel
- hřbitov
- navrhovaný hřbitov

POZEMEK A PLOCHA (KAPACITA) POZEMKU

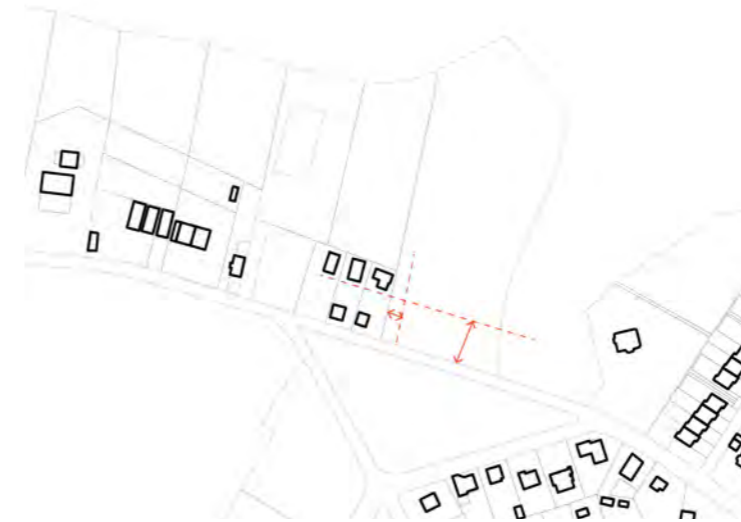
Plocha hřbitova je zakreslena v územním plánu (čárkovaná čára). Vzhledem k významnosti hřbitova vzhledem k městu a návaznosti hřbitova a rodinných domů na území a provozu jsem se rozhodla umístit hřbitov podle vlastního uvážení. Navíc hřbitov by měl být vidět.

Kapacita a výsledná plocha hřbitova je vypočítána z pravděpodobného počtu pochovaných (ze statistiky o zemřelých s menším pravděpodobnostním nárůstem a odečtením počtu zemřelých, kteří budou pochováni na jiném místě) v období minimálně 4 generací.

VSTUPY

Kolem pozemku vede lesní cesta z Horních Černošic a příjezdová silnice z Vráže. Z obou směrů by měl být hřbitov zpřístupněn.

ODSTUPY

Hřbitov respektuje okolní zástavbu. V této části města se nenachází domy přiléhající k silnici. Odstup od silnice je dále dán provozními důvody a symbolikou cesty.

HRANICE LESA A TERÉNNÍ ZLOM

Pro návrh je určující hranice lesa a místní topografie. Pozemek je v mírném svahu ohraničen ze dvou stran lesem.

Téma smrti se dotýká nás všech. Přesto se stala v naší společnosti spíše nechtěnou událostí, kterou je potřeba co nejrychleji odbýt, než přirozenou součástí života. Jedná se o komplexní problém celé společnosti. Smuteční obřady se nejen zkracují na maximální možnou dobu, ale mizí i úplně. Urny zůstávají nevyzvednuté. I když společnosti nevyhovuje současný typ obřadu, nevznikají nové dostatečně atraktivní obřady, aby se uchytily. Snad i proto, že současná společnost nezná své požadavky a přání, jak by rozloučení mělo probíhat nebo nestihlo dostatečně zakořenit. K podobě rituální architektury je potřeba znát podobu rituálů. Staré rituály se pomalu vytrácí a nové se teprve formují.

Ve své práci jsem se rozhodla navázat na tradiční typ rituálu. Samotný pohřební rituál neprobíhá během jednoho dne. Začíná ještě před smrtí. Dříve se budoucí pozůstalí rozloučili s umírajícím u lůžka. Předávali mu vzkazy do záhrobí, přišel farář na poslední pomazání (dnes pomazání nemocných). Po smrti následovalo několik dílčích rituálů, například se otevřelo okno, aby duše vyletěla ven, nebo se otáčely misky dnem dolů, aby se zde duše nezapomněla. Dříve se při vynášení těla používaly vedlejší dveře, v některých kulturách se dokonce probourávala zeď, aby mrtvý našel cestu zpět. Dodnes přetrvává vynášení nohama napřed. V současné době se doma umírá jen výjimečně. Jednotlivé úkony přípravy probíhají nejčastěji v rukou cizích lidí. Vzrůstá tendence příbuzných se o nebožtíka postarat.

Pohřeb žehem má potenciál k velkému množství rozmanitých alternativních obřadů a to díky snadné manipulaci. Například při stěhování do jiného města nebo země se dá vzít pozůstalé s sebou a pochovat na jiném hřbitově poblíž, lze popel rozdělit a pohřbít na několika různých místech nebo rozpráshit na nebožtíkově oblíbeném místě. Bohužel se tomu tak neděje a spíše se z popela stává odpad. Možná díky snadné přenositelnosti a uskladnitelnosti se zanedbá celkový obřad, u pohřbu do země není jiná možnost, než zemřelého pohřbít.

Typicky český hřbitov mám spojený se zelením, zarostlý park břechtanem ve stínu stromů, tajemná zahrada obklopená vysokou zdí, kam se nesmí po setmění. Dříve se hřbitov skládal z kostela, márnice a případně domu správce obklopený hroby. Dnes je potřeba kolem kostela/ obřadní síně počítat s dalším

provozem. Kromě krematoria jeho náležitostí je nutné počítat s kanceláří pro smlouvání pohřbu, chladírnou a márnici.

KONCEPCE

Rozloučení s nebožtíkem probíhá jako přechod ze světa živých do světa mrtvých. Na této cestě se nachází několik zastávek, kde pozůstalý řeknou několik slov na rozloučenou a jdou pomalu dál. Tato cesta utvářela podobu mého návrhu. Co by jinak bylo součástí jedné velké budovy, velkého neosobního pohřebního komplexu, jsem rozdělila do několika na sebe navazujících budov mezi kterými jsem vytvořila zákoutí. Vytváří ji světnice (nebo márnice v budově zázemí hřbitova), obřadní síň, krematorium jako peciště, jídelna, urnová místnost pro vyzvednutí urny a kolumbária. V případě pohřbu do země se využije pouze světnice, obřadní síň, hrobového místa a případně jídelny pro hostinu.

Součástí hřbitova je stále márnice sloužící k vystavení nebožtíka. V dnešní době už není časté a i nemožné vystavit tělo nebožtíka doma. Příbuzní i známí se jdou se zemřelým rozloučit. Z budovy se stává společenská místnost nejen k rozloučení, ale i k setkávání. Pro tuto příležitost jsem navrhla u cesty světnici, která by sloužila jako úvodní budova hřbitova. Zde mají všichni možnost posledního rozloučení, místo setkávání, místo, které pomáhá zbavit se strachu ze smrti.

Za největší problém současného pohřbívání považují jednak vůbec neuspořádání pohřbu a dále nevyzvednutí urny nebo její nedůstojné dočasné uložení. Důležitý je poslední akt rozloučení, uznání, že člověk definitivně odešel. Tím posledním gestem může být hození hlíny na rakev při jejím uložení do hrobu, zatížení hrobového místa kamennou deskou nebo uzavření urnové schránky kamenem. Toto závěrečné gesto je docíleno vždy při pohřbu do země, problém nastává při pohřbu žehem.

Současná podoba krematoria se navrhuje přibližně sto let. Jeho první podoba byla jedinečná. Peciště bylo jádrem obřadní síně. Přes nevoli veřejnosti se peciště přesunulo pod zem nebo za síň. Rakev tedy vždy zajížděla po konci obřadu. Tento moment způsobuje moment konce obřadu, „opona“ spadla dolů, potlesk,

rozejděte se. Zajetím rakve pohřeb nekončí. Zapomíná se na uložení urny. Přerušit obřad a pokračovat v něm o dva dny později je velmi náročný způsob pohřbu. Vyzvednutí urny se pak stává tím nejtěžším a často psychicky špatně realizovatelným úkonem. Uložení se stává zakončením pohřbu a hlavním mezníkem. Kremaci můžeme vnímat jako další „smrt“, brána tento pocit má zakrýt.

Spal těla trvá 45 až 120 minut. Tím se obřad přeruší a návštěvníci obřadu odejdou domů. Jen málokdo počká, vyzvedne urnu a uloží ještě ten den. Předpokládám, že na uložení do kolumbária budou čekat jen nejbližší osoby zemřelého, budou znát místo uložení a budou moci chodit vzpomínat na hřbitov. Přitom je důležité nepřerušit obřad. K účelu čekání jsem navrhla jídelnu, kam je možnost objednat catering nebo přinést vlastní jídlo. Stačí místo, kam si zajít na kávu. Hostinu je možné uspořádat po uložení nebo přerušit hostinu.

Urna bude připravena v urnové místnosti. I zde je možné počkat. Vchází se od jídelny ze strany živých do světa mrtvých. Odtud přejdou k urnové schránce a uloží ostatky. Poté uzavřou kamenem schránku. Na kameni přibude nové jméno.

PODOBA

Fasáda navozuje dojem zemitého materiálu. Vylitá je z dusaného okrově probarveného betonu s kamenivem a jílem. Okna mají chromové rámy. Chodníky jsou buď z litého betonu s vkládaným kamenem nebo z pravoúhlým kamenem s minimální spárou. V kontaktu s budovou ne s jiným materiálem jsou lemované betonovým žlabem. Odtokový žlab z kolumbárií je zahlouben a protéká celým kolumbárium a středem hřbitova.

Vnitřní stěny jsou převážně natřeny světle šedou stěrkou nebo bíle omítnuté. Podlahy jsou v místnostech s vyšší hygienickou náročností tvořeny betonovou stěrkou, v obřadní síni, krematoriu a světnici terrazzem. V jídelně a kanceláři jsou položeny dřevěné parkety.

Interiérové prvky jsou vyrobeny ze dvou typů dřeva: tmavého (například dveře), světle namořeného (lavice, stoly,...) a dubového (stůl a židle v jídelně). Dále je použito tmavé železo (například pec).

SVĚTNICE

Světnice je místem setkávání, kam se lidé přišli rozloučit se zemřelým. Pomáhá překonávat strach ze smrti. Je zde možnost připravit nebožtíka na pohřeb a rozloučit se s ním v úzkém okruhu příbuzných. Nahrazuje dům, ze kterého se rakev vynášela na poslední cestu. Nachází se u silnice jako první vstupní budova na hřbitov. Když z oken svítí světlo, znamená to, že někdo zemřel.

Hlavní místnost je osvětlena třemi okny, horním a dvěma ve stěnách. Čtvercové okno ve stěně je umístěno nad úrovní očí, aby bylo docíleno soukromí. Druhé okno je v úrovni očí, zevnitř zaskleno mléčným sklem, z exteriéru vytváří vitrínu. Pozůstalí sem můžou umístit parte, pozvánku na pohřeb nebo fotografii zemřelého. Světnice je zařízena minimálně: místo pro zemřelého, pár židlí a police na předměty. Venkovní krytá cesta propojuje světnici s márnici - zázemím hřbitova a vytváří kryté zápraží před světnicí, kde je umístěná lavička. Zádveří vytváří předprostor před světnicí, kdy je možné si s pozůstalými nerušeně popovídat a chvíli posedět.

ZÁZEMÍ HŘBITOVA

Obsahuje márnici, chladírnu, kancelář pro domlouvání pohřbů, kancelář pro evidenci a administrativu hřbitova a šatnu pro zaměstnance. V současné době se zvyšuje požadavek na možnost omytí těla pozůstalými. Místnosti jsou jim zpřístupněny. Z průzkumů hřbitovů ve městech s podobným počtem obyvatelstva je maximální kapacita pro 5 nebožtíků (4 místa v chladícím zařízení, 1 místo v márnici a ve světnici).

Při omývání jsou vysoké nároky na světlo. Nad stolem pro nebožtíka je umístěno horní osvětlení. do

budovy se dá vstoupit třemi dveřmi. Jedny vedou do kanceláře, druhé propojují venkovní zastřešenou cestou zázemí se světnicí, třetími se vychází z márnice do obřadní síně.

MÍSTO POSLEDNÍHO ROZLOUČENÍ - OBŘADNÍ SÍŇ

Hlavní sál má kapacitu pro 87 lidí na sezení. Empora umožňuje mít živou muziku. Jsou zde také varhany. Katafalk je ve formě velkého stolce pro umístění rakve, svíček, květin a dalších náležitostí pro obřad. Řečnický pult je vyroben ze stejného dřeva jako lavice. Prvními dveřmi se vstupuje, druhými vychází. Hlavní jsou umístěny naproti dvěřím z márnice, na hlavní cestě na straně živých. Výstupní dveře jsou ve směru krematoria a hřbitova - města mrtvých. Zázemí obřadní síně jsou přístupné jak ze strany síně tak ze strany hřbitova. Sklad na zahradnické nástroje potřebné k údržbě hrobu jsou přístupné ze hřbitova.

Podlahu hlavního prostoru tvoří tmavě šedé terazzo. Lavice jsou ze světle namořeného dřeva. Hlavnímu prostoru dominují velká okna nad invertním vlysem lemující celý prostor. Spojnicí se světem živých je okno v úrovni země v zadní části místnosti tak, aby nebyl narušen z venku obřad, ale zůstal s ním v kontaktu. Hlavní čelní stěnu prolamuje malé obdélníkové okno. Socha, která by při realizaci byla zadána sochařovi, je umístěna na tenké desce nad vlysem.

KREMATORIUM

Krematorium je tvořeno pecištěm. Místnosti dominuje pec obložená železnými deskami. V přední části místnosti jsou lavice, kde je možnost počkat. Nad pecí je čtvercové horní osvětlení. Z exteriéru je rozpo-

znatelný komín, vysoký povinných 7,5 m na zemí. Komínové těleso od pece vede v podlaze (tato možnost je nabízena mnohými výrobci). V zadní části je umístěno zázemí pro zaměstnance a technická místnost. Krematorium navazuje na zahradu zapomenutých uren.

JÍDELNA

Jídlna vytváří místo čekání na urnu nad kávou nebo pořádání pohřební hostiny. Je místem setkávání. Budovu vytváří samotná jídelna a kuchyň, kde je možná připravit vlastní donesené jídlo nebo objednat catering. Stavba je položena mimo hřbitov, ale v pásmu a tedy kontaktu se hřbitovem. Vstup je zastřešen pro kuřáky, před domem je lavička. Z jídelny je výhled na jižní stranu velkým oknem a malým oknem na sever.

URNOVÁ MÍSTNOST

Urna stojí na kruhovém kamenném podstavci a čeká na pozůstalé. Ti si jí vyzvednou a uloží do urnové schránky, hrobu nebo vysypou na nebožtíkovo oblíbené místo. Pozůstalí zde můžou počkat i na urnu. Podstavec je nasvícen denním světlem horním oknem. Podél místnosti jsou lavice. Do budovy se vstupuje jedním vchodem ze světa živých a druhý se vychází na hřbitov. Podlahu tvoří lité terazzo.

KAPLE

Kaple leží v tiché části hřbitova. Má jednu lavici a jednu sochu na podstavci osvětlenou horním oknem tlumeným úzkou předstěnou. Socha by byla navržena sochařem.

KOLUMBÁRIUM

Kolumbárium je navrženo s důrazem na osobní prostor každé schránky. Optické zmenšení vytváří efekt stěny s jednotlivými kamennými deskami na schránky, aby nevytvářelo vzhled skladu. Na každou kamennou desku se vytesá jméno zemřelého. Navrženo je několik typů, podle počtu uren. U každé schránky je otvor na svíčku, který prochází celou stěnou. Z venku je pak vidět plápolající svíčka.

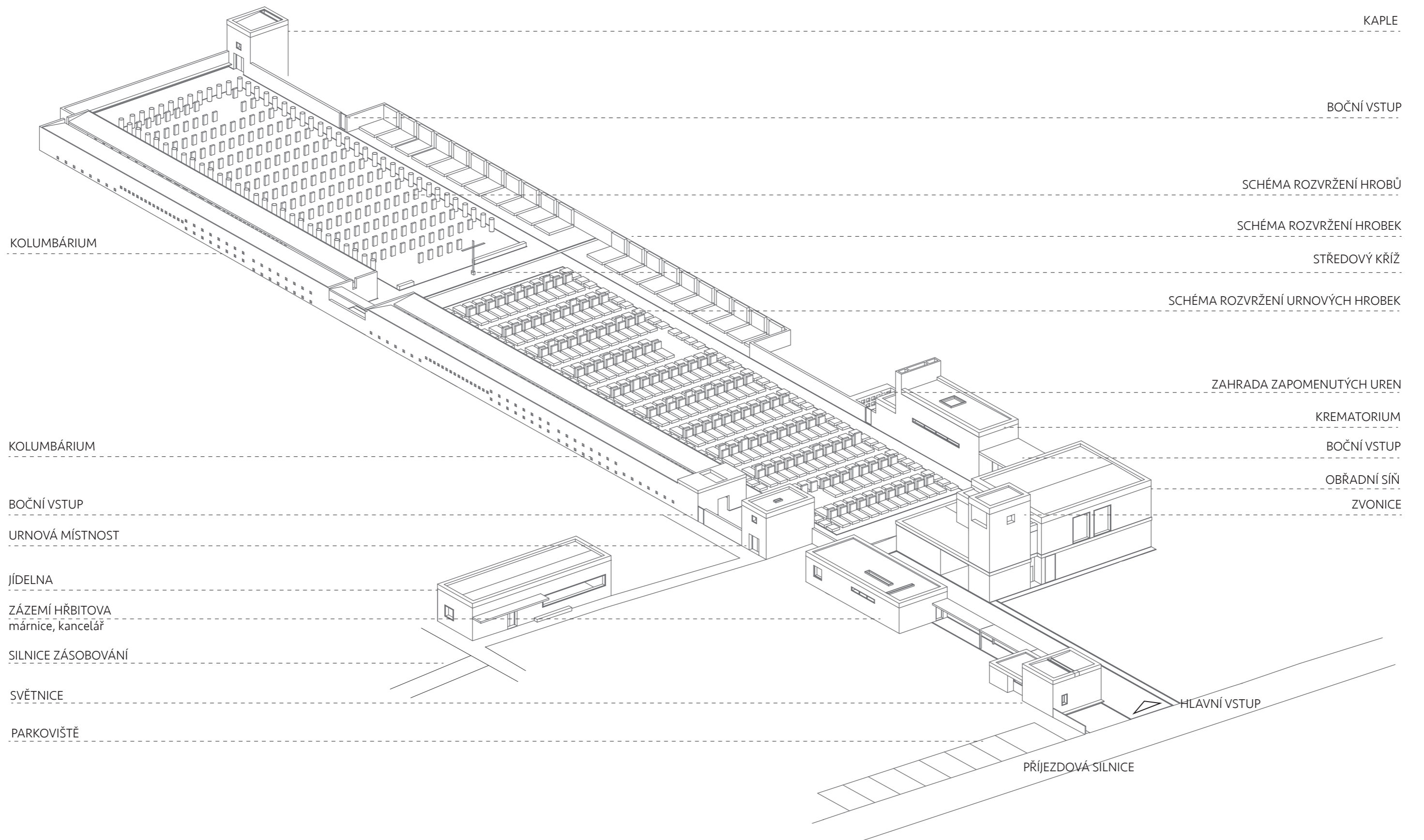
Střechy kolumbária se svažují směrem dovnitř. Dešťová voda steče do kanálku uprostřed kolumbária. Kanálek prochází celými kolumbárii, ve středu hřbitova se střetnou a vytvoří společný kanálek směřující k lesu.

HROBY, HROBKY, URNOVÉ HROBY

V centru hřbitova jsou umístěné hroby. Podél cesty jsou pak urnové hroby. V severnější části jsou hroby bez horizontálního náhrobku s možností vytvořit malou zahrádku. V jižní části jsou umístěné hroby s horizontálním náhrobkem. Hlavní cesty vedou kolem zdí.

ZAHRADA ZAPOMENUTÝCH UREN

V současné době je ostudné procento nevyzvednutých uren. Ty pak čekají rok ve skladu, jestli si na ně někdo nevzpomene a poté jsou vysypány na vsypové místo. Často se nejprve vsypou do plastové popelnice spolu s dalšími desítkami zpopelněných nebožtíků a až pak důstojně zlikvidovány. Tento způsob mi nepřijde správný. I zapomenutí nebožtíci si zaslouží vhodné místo a tím sklad není. Proto jsem se rozhodla vytvořit zahradu s malým kolumbáriem, kde by byly tyto urny dočasně uloženy. A někdy by se z chvíle stala věčnost.

- 100
- 75
- 50
- 25
- 0
- S
- vstup hlavní
- vstup vedlejší
- P parkoviště
- o pumpa
- lavičky
- - - rezerva

Karlštejská

Svratcova

Horní Černošice

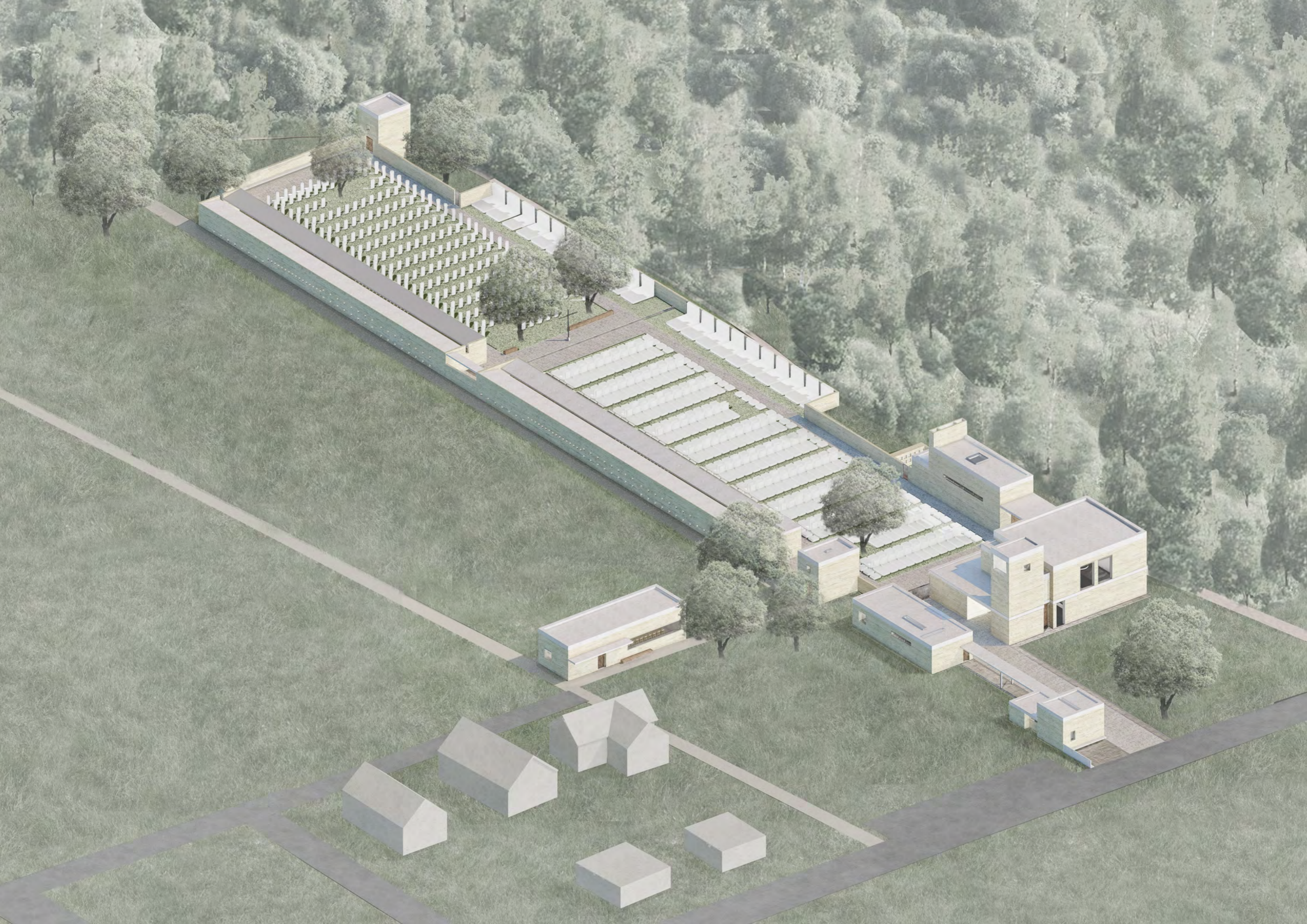
Olbrachova

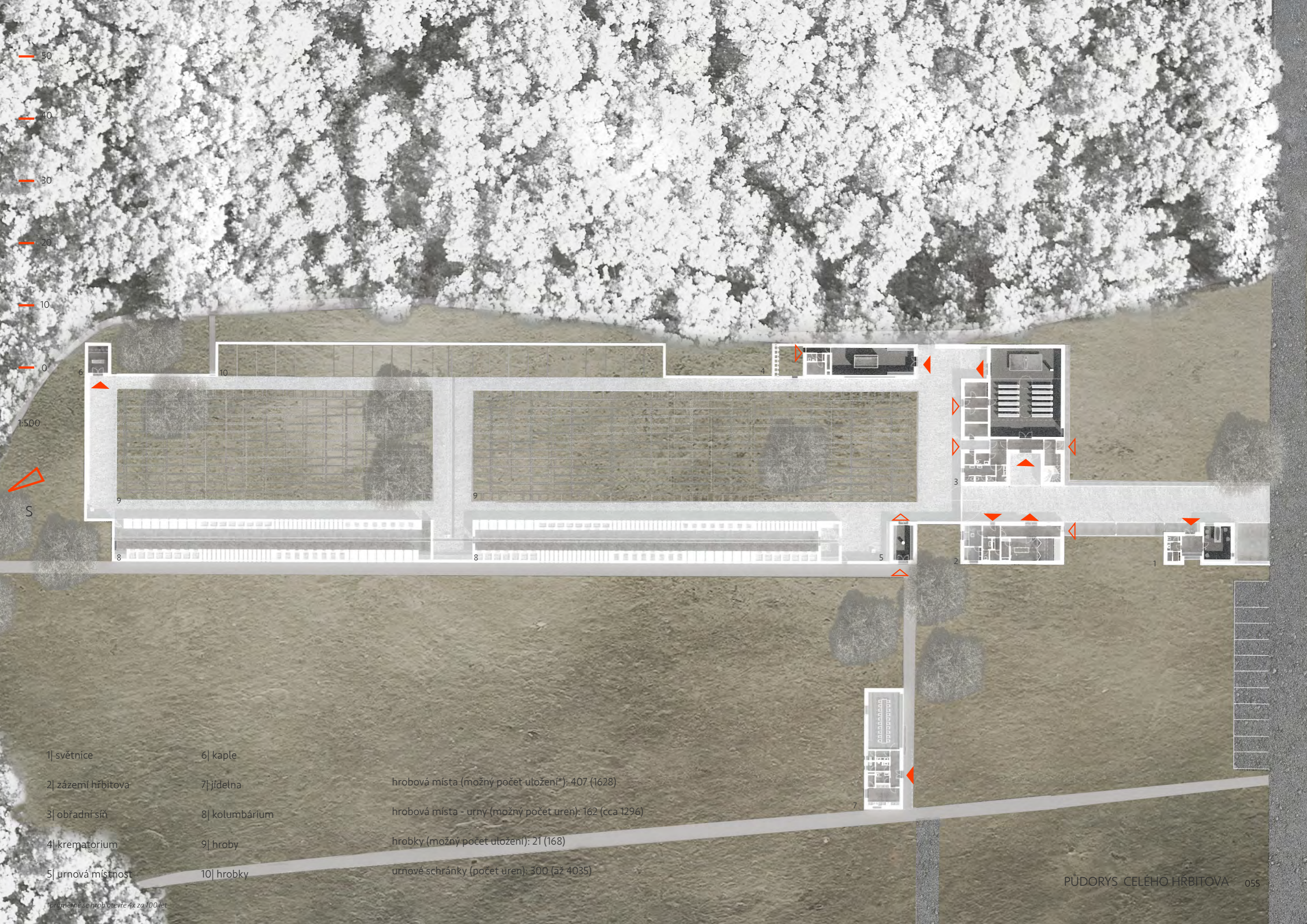
Husova

Kollárova

Majakovského

Vraž

50
40
30
20
10
0

1:500
S

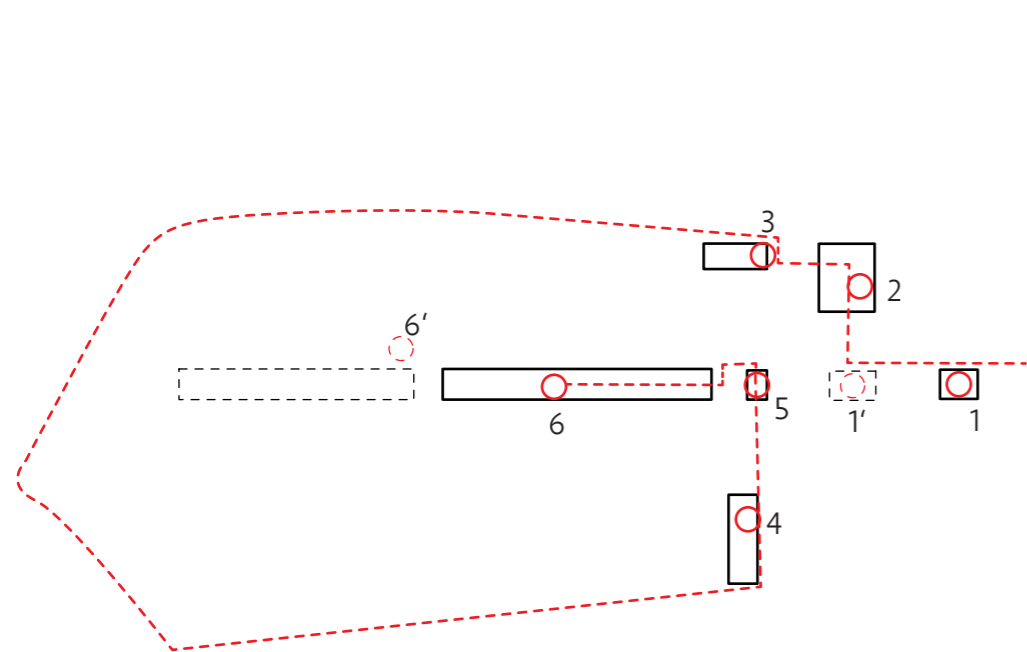
- 1| světnice
- 2| zázemí hřbitova
- 3| obřadní síň
- 4| krematorium
- 5| urnová místnost
- 6| kaple
- 7| jídelna
- 8| kolumbárium
- 9| hroby
- 10| hrobky

hrobová místa (možný počet uložení*): 407 (1628)
 hrobová místa - urny (možný počet uren): 162 (cca 1296)
 hrobky (možný počet uložení): 21 (168)
 urnové schránky (počet uren): 300 (až 4035)

průměrně se hrob otevírá 4x za 100 let

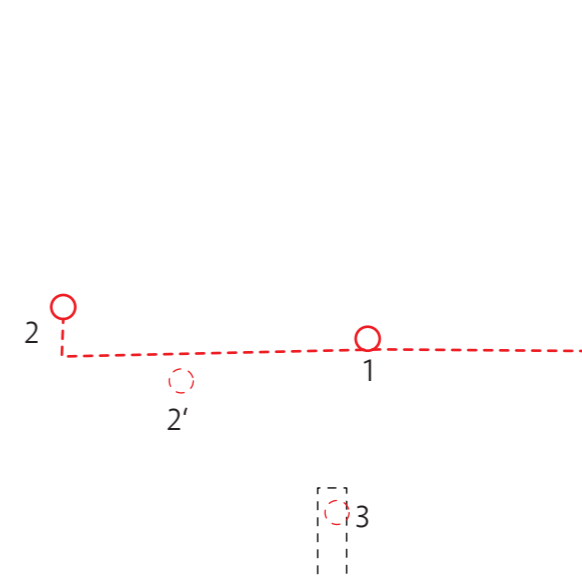
PROVOZ - CESTA POZŮSTALÝCH

KREMACI

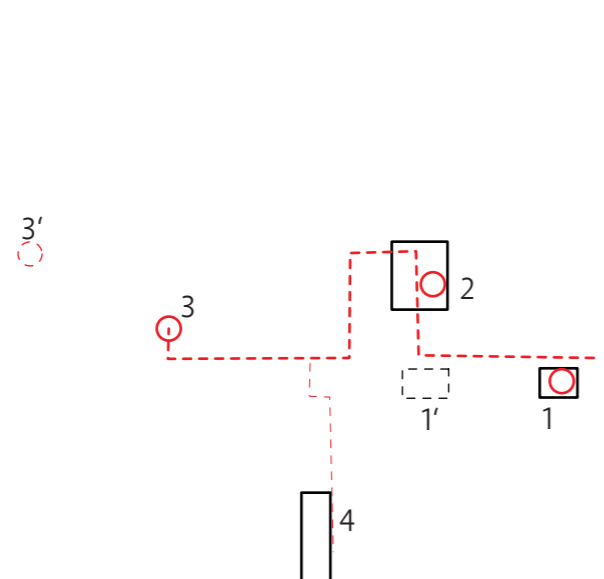
- 1| světnice
(1'| márnice)
- 2| obřadní síň
- 3| krematorium - pec
- 4| jídelna - čekárna
- 5| urnová místnost
- 6| kolumbárium
(6'| urnový hrob)

OBŘAD NA JINÉM MÍSTĚ, POUZE ULOŽENÍ

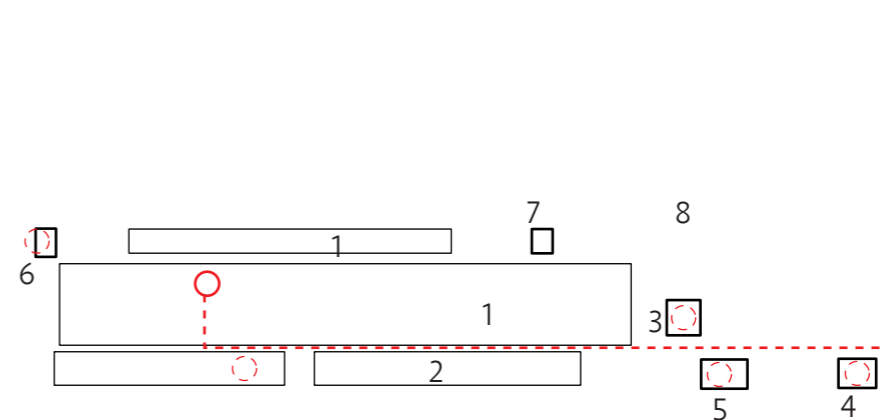
- 1| příjezd/ příchod průvod
- 2| uložení rakve
(2'| uložení urny)
- 3| hostina

POHŘEB DO ZEMĚ

- 1| světnice
(1'| márnice)
- 2| obřadní síň
- 3| uložení rakve
- (4) jídelna - čekárna

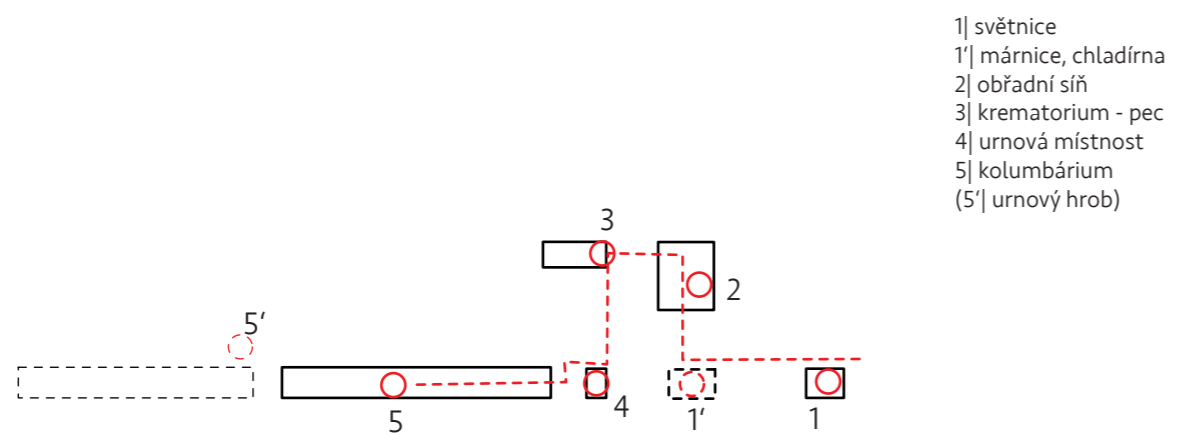
NÁVŠTĚVA HŘBITOVA

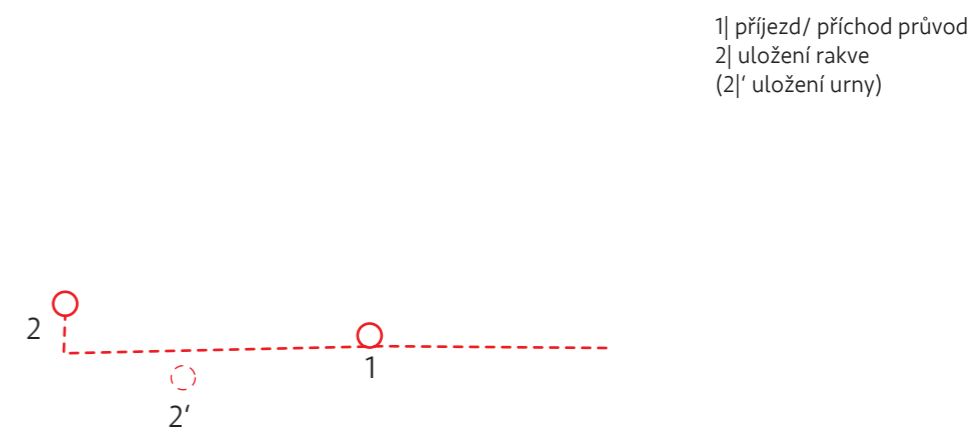
- 1| hroby, hrobky, urnové hroby
- 2| kolumbárium
- 3| WC, sklad - zahradnické nářadí
- 4| světnice
- 5| márnice
- 6| kaple
- 7| zahrada zapomenutých uren
- 8| kompost

PROVOZ - CESTA NEBOŽTÍKA

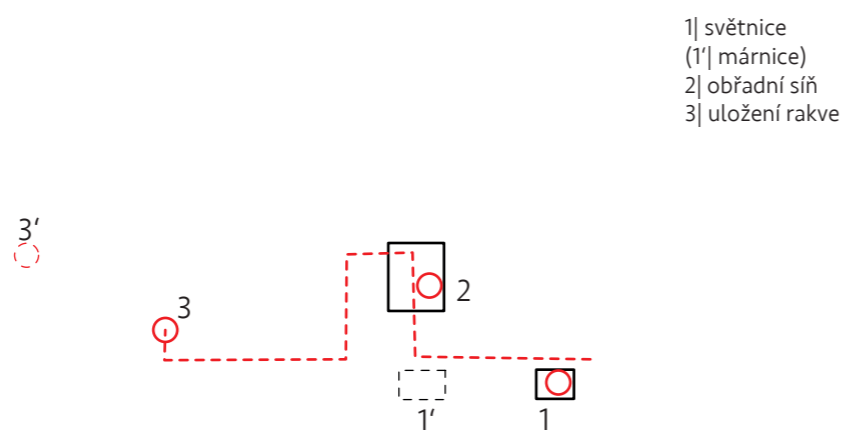
KREMACE

OBŘAD NA JINÉM MÍSTĚ, POUZE ULOŽENÍ

POHŘEB DO ZEMĚ

vertikální
exteriér

vertikální
interiér

horizontální
exteriér

horizontální
interiér

stavební a
interiérové
prvky

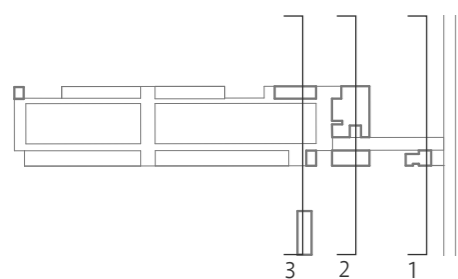
35

20

10

5

0

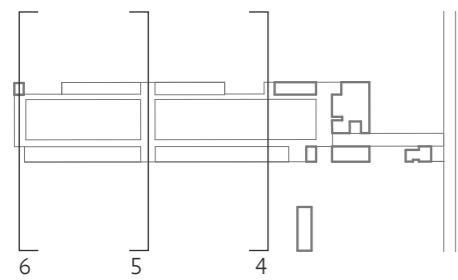
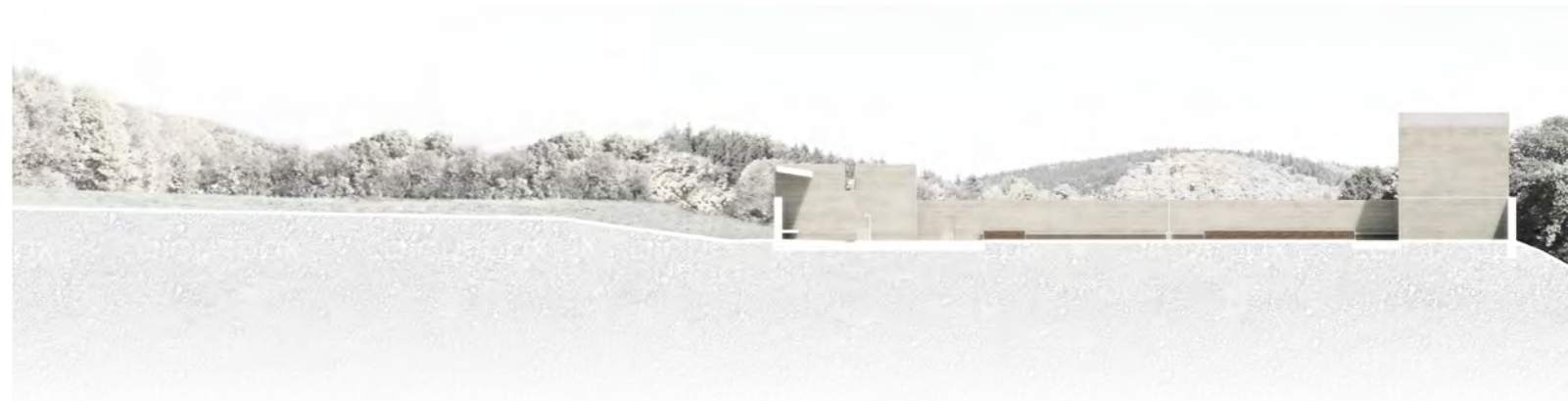
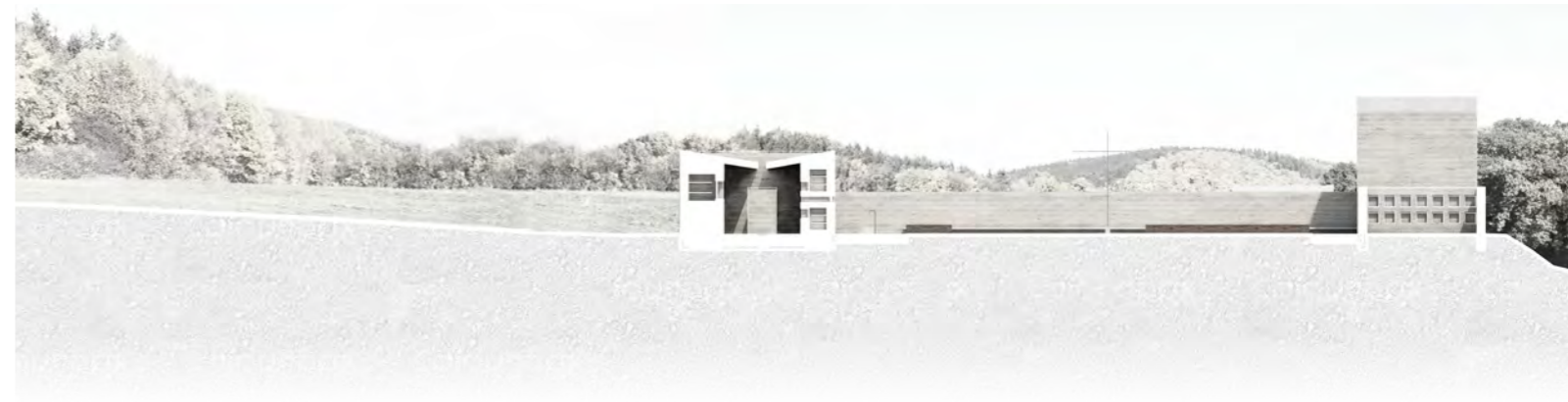
35

20

10

5

0

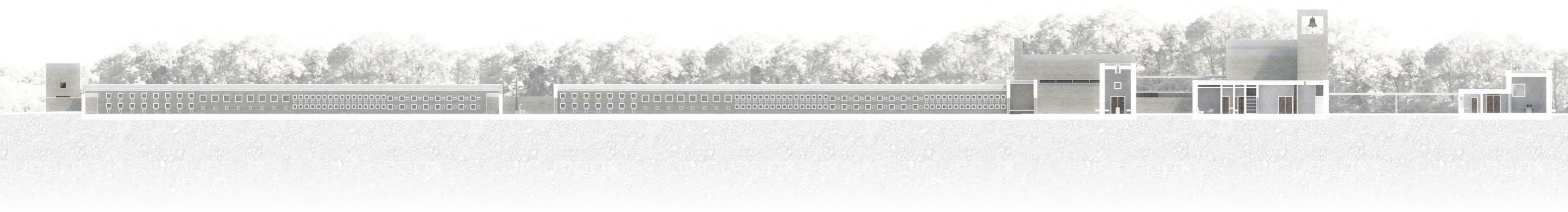
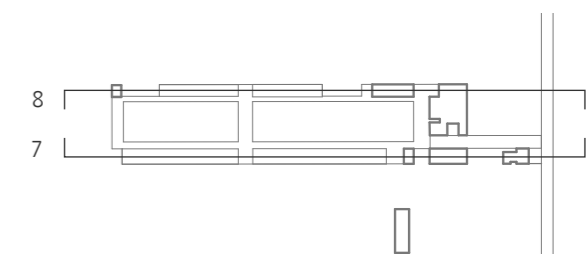
35

20

10

5

0

jih

sever

západ

východ

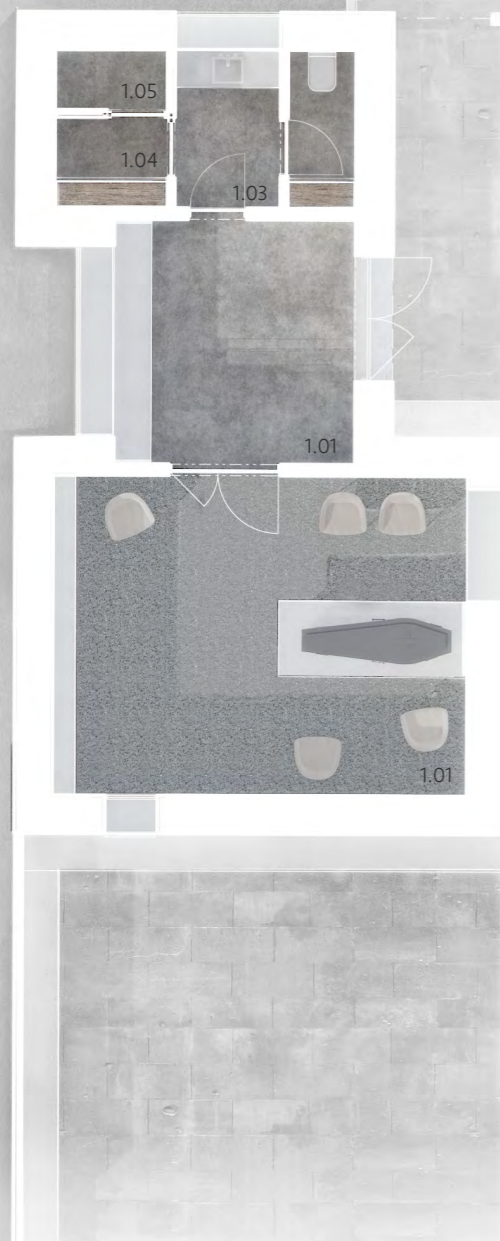
10

5

1

0

1:100

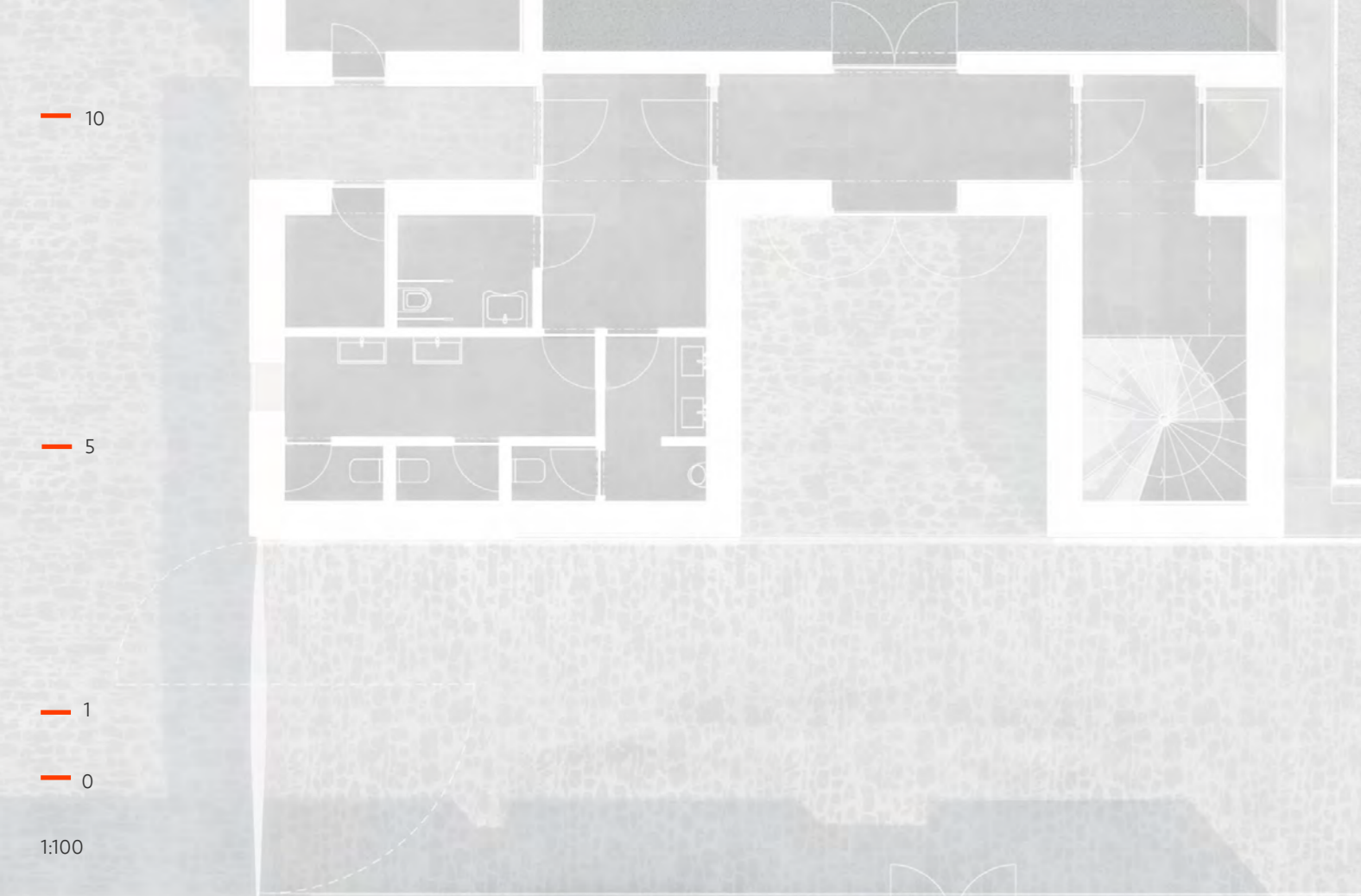
Č.	Název místnosti	Celková plocha [m ²]
1	SVĚTNICE	59,1
1.01	Vstup	9,4
1.02	Světlnice	24,4
1.03	Umývárna + wc	2,9
1.04	Skład	1,8
1.05	Technická místnost	1,2

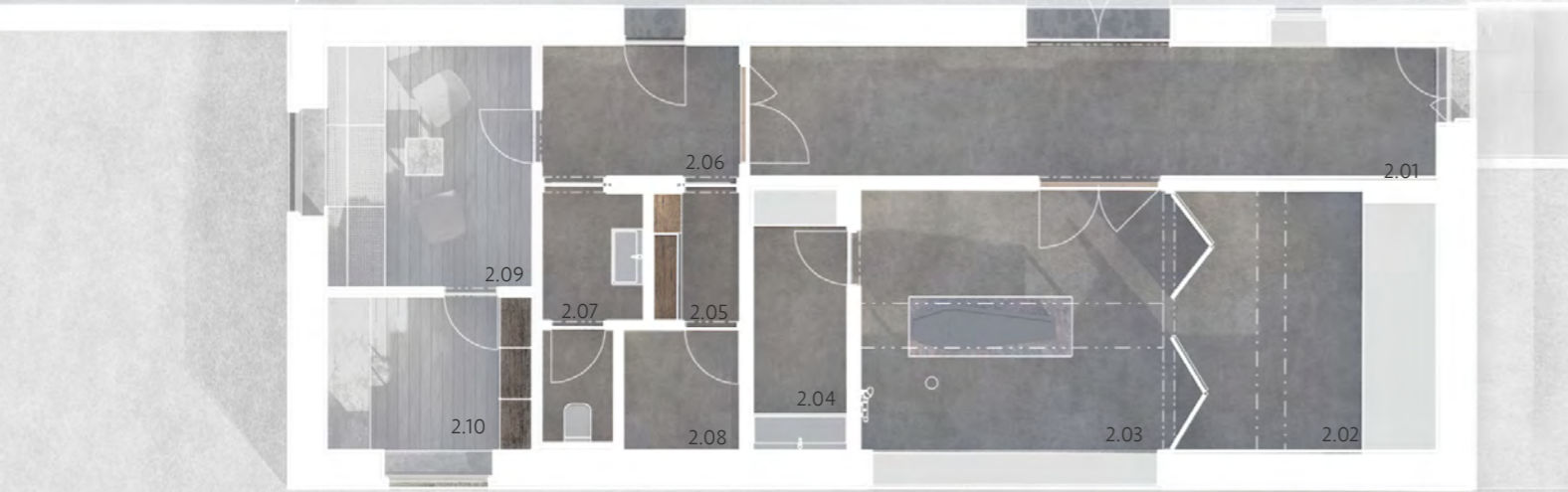
S

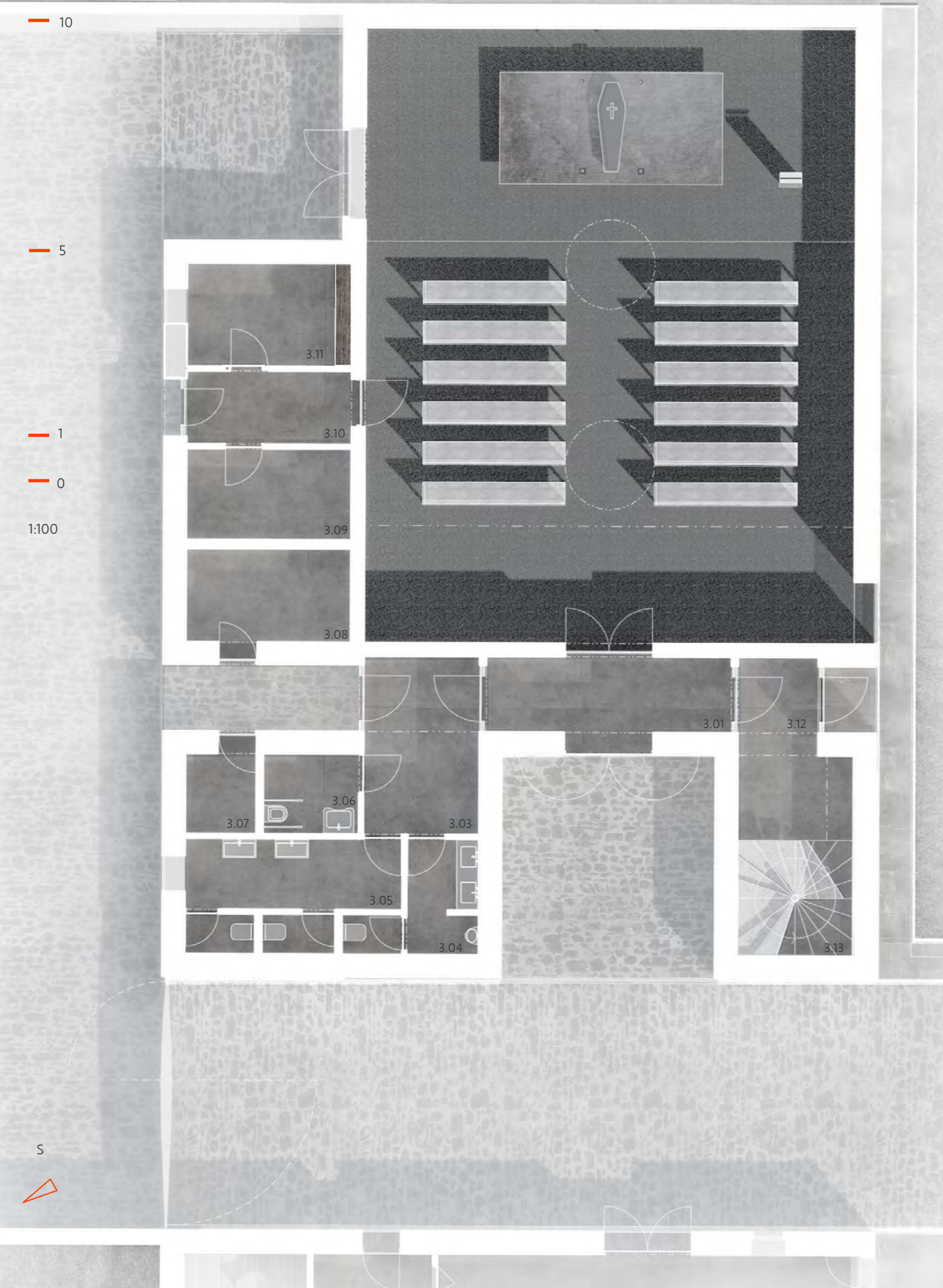

Č.	Název místnosti	Celková plocha [m ²]
2	ZÁZEMÍ HŘBITOVA	98,9
2.01	Vstup	16,9
2.02	Chladírna	12,6
2.03	Márnice	14,6
2.04	Zázemí márnice	4,6
2.05	Šatna zaměstnanci	2,1
2.06	Vstup	4,9
2.07	WC	2,4
2.08	Technická místnost	2,6
2.09	Kancelář - schůzky	9,2
2.10	Kancelář	5,9

S

Č.	Název místnosti	Celková plocha [m ²]
3	OBRADNI SIN	348,8
3.01	Vstup	25,1
3.02	Obřadní síň	163,1
3.03	Vstup boční veřejnost	9,3
3.04	WC muži	4,1
3.05	WC ženy	7,8
3.06	WC Invalidi	3,9
3.07	Technická místnost	3,2
3.08	Sklad zahravn. potřeb pro veř.	8,1
3.09	Sklad síň	7,6
3.10	Vstup - obřadník	6,2
3.11	Místnost pro ceremoniáře	8,6
3.12	Vstup - empora	3,1
3.13	Schody	8,1

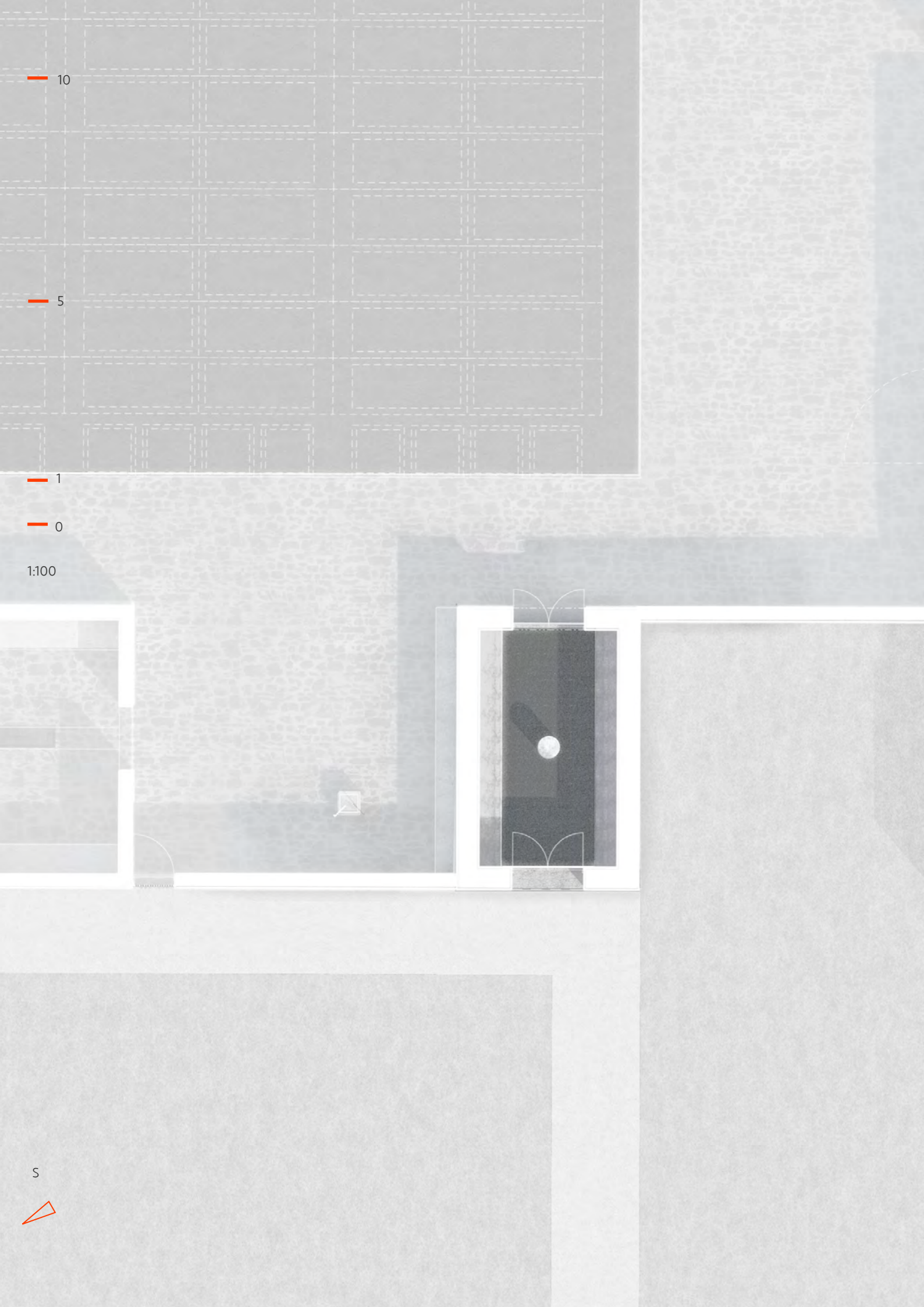

Č.	Název místnosti	Celková plocha [m ²]
4	KREMATORIUM	93,7
4.01	Peciště	55,6
4.02	Chodba	2,6
4.03	Šatna - zaměstnanec	1,6
4.04	WC - zaměstnanec	1,8
4.05	Technické zázemí	5,8

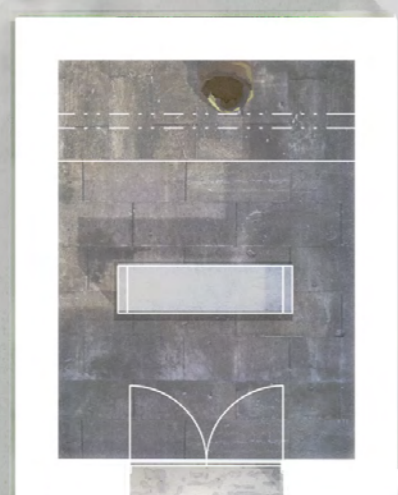
10

5

1

0

1:100

S

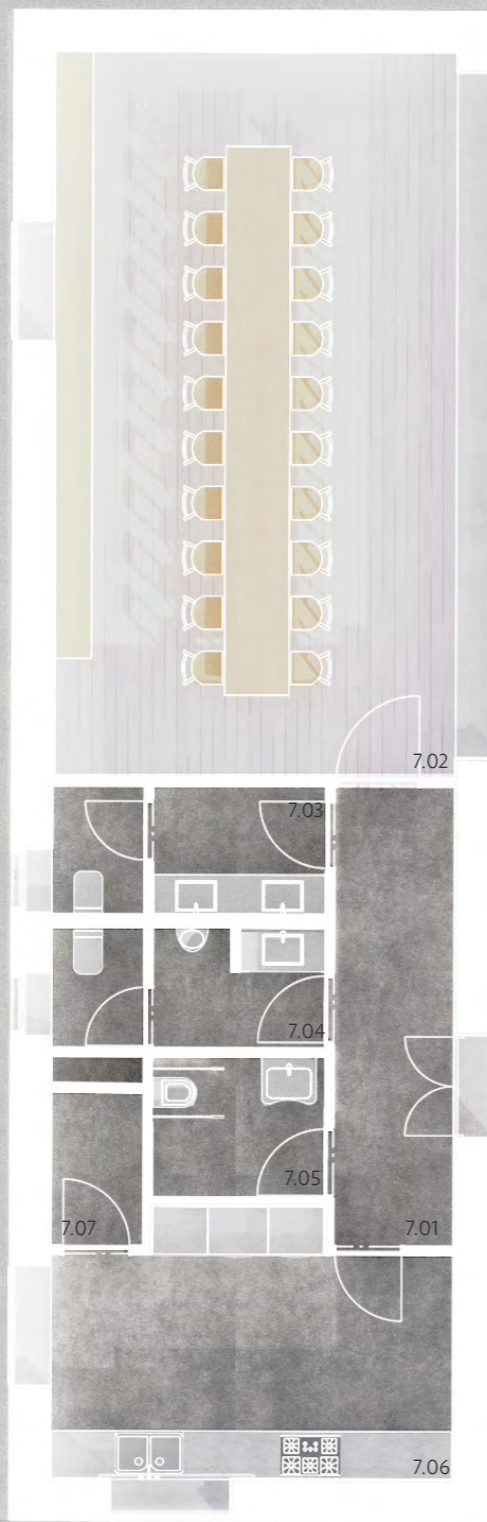
10

5

1

0

1:100

Č.	Název místnosti	Celková plocha [m ²]
7	JÍDELNA	112,2
7.01	Vstup	8,6
7.02	Jídelna	45
7.03	WC ženy	3,4
7.04	WC muži	3,2
7.05	WC invalidí	3,8
7.06	Kuchyně	15,2
7.07	Technická místnost	2,2

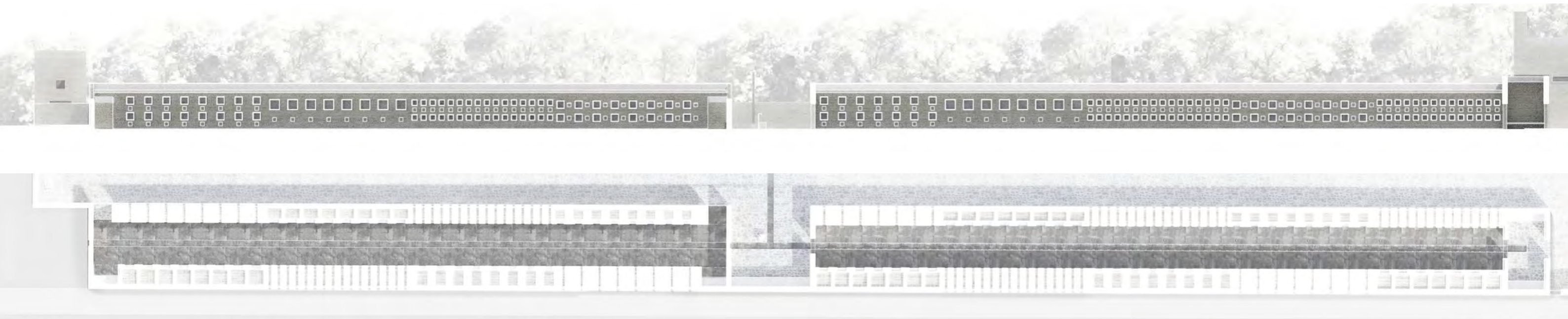

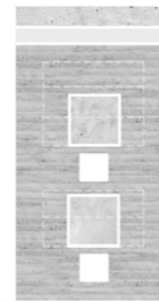
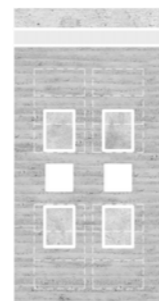
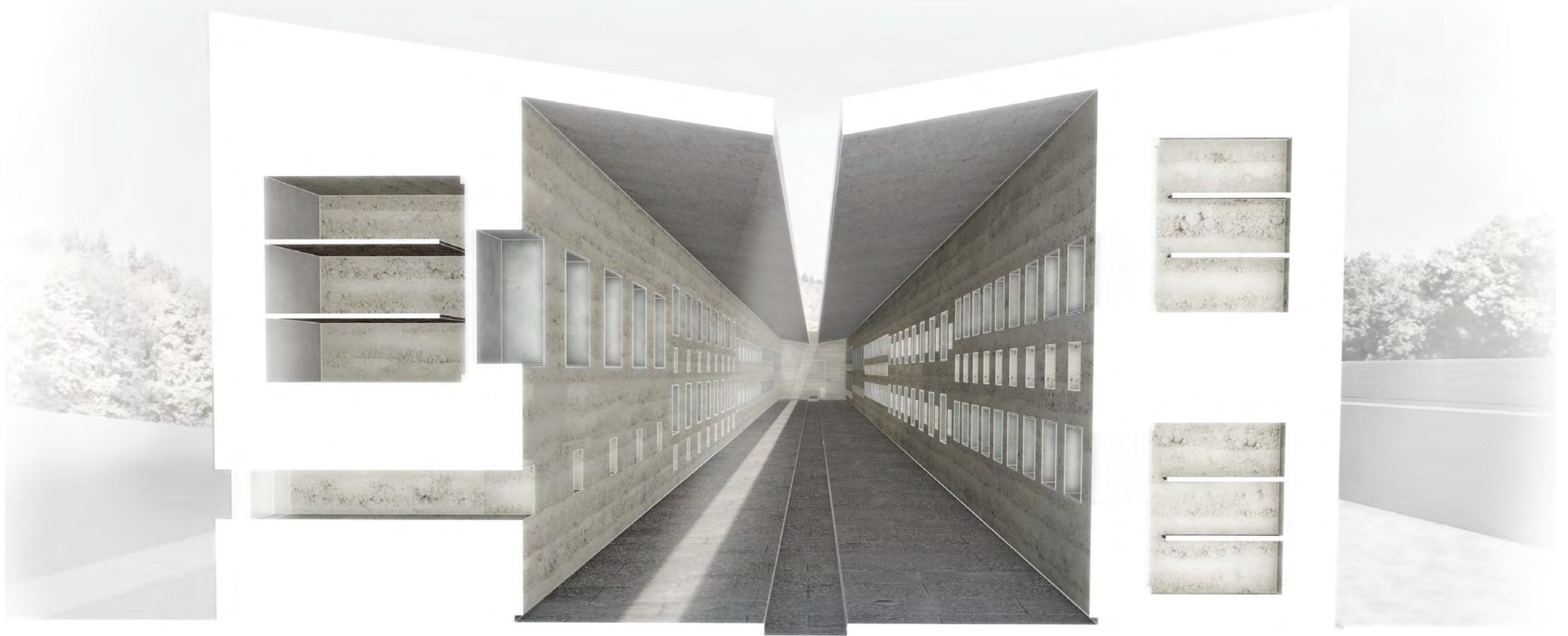
25

10

5

0

2 x 2 (3) řady, 3 police, 4 urny vedle sebe

4 x 2 (3) řady, 2 police, 2 urny vedle sebe

2 (3) řady, 2 police, 4 urny vedle sebe
2 (3) řady, 3 police, 4 urny vedle sebe

2 x 2 (3) řady, 3 police, 4 urny vedle sebe

LITERATURA A ZDROJE

ARIÉS, Philippe: Dějiny smrti II., Zdivočelá smrt. Praha: Argo, 2000. ISBN: 80-7203-293-3

DAVIES, J. Douglas: Stručné dějiny smrti. Praha: Volvox Globator, 2007. ISBN: 978-80-7207-628-4

GENNEP, Van Arnold: Přejídací rituály: systematické studium rituálů. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997. ISBN: 80-7106-178-6

JÖCKLE, Clemens: Memento mori, historie pohřbívání a uctívání mrtvých. Praha: Knižní klub; Balios, 2000. ISBN: 80-242-0108-9

KAŠOVÁ Lucie. Rituály, zvyky a tradice při posledním rozloučení v 21.století v Jiřetě u Prahy. Praha, 2011. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Evangelická teologická fakulta. Katedra religionistiky

LUTOVSKÝ, Michal: Hroby předků. Sonda do života a smrti dávných Slovanů. Praha: Academia, 1996. ISBN: 80-200-0567-6

MALINOVÁ, Lucie. Kultura a smrt, Kulturně - antropologická studie prostředí smrti a umírání. Hradec Králové, 2002. Diplomová práce. Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta, Ústav filosofie a společenských věd.

NEŠPOROVÁ, Olga. O smrti a pohřbívání. Brno: CDK, 2013. ISBN: 978-80-7325-320-2

SVOBODOVÁ, Markéta. Krematorium v procesu sekularizace českých zemí 20. století. Ideové, stavební a typologické proměny. Praha: Artefactum, 2013. ISBN 978-80-86890-51-7

ŠIKLOVÁ Jiřina: Vyhoštěná smrt. Praha: Kalich, 2013. ISBN: 978-80-7017-197-4

TURNER V.: Průběh rituálu. Brno: Computer Press, 2004. ISBN: 80-7226-900-3

PERIODIKA:

ERA21 05/2014. Na věčné časy. Brno: Era21, 2014. ISSN: 1801-089X

LEGISLATIVA:

Předpis č. 256/2001 Sb. Zákon o pohřebnictví a o změně některých zákonů

WWW ZDROJE:

HUPKOVÁ, Martina. Prostředí a kultura českých hřbitovů [online]. In: Geografické rozhledy, Genius loci 2008/2009-18-4. 30. 4. 2009 [cit. 10. 10. 2015]. Dostupné na www: <http://geography.cz/geograficke-rozhledy/wp-content/uploads/2009/04/8-9.pdf>

JANEČKOVÁ Michaela J. Smutek ze síní. Nástin vývoje smutečních síní v Čechách a na Moravě [online]. 3. 6. 2010 [cit. 3. 10. 2105]. Dostupné na www: <http://galerienashledanou.blogspot.cz/2010/06/smutek-ze-sini-nastin-vyvoje-smutecnich.html>

SVOBODOVÁ, Markéta. Krematoria v meziválečném Československu [online]. Archiweb, Salon. 16. 1. 2007 00:10. [cit. 27. 9. 2015]. Dostupné na www: <http://www.archiweb.cz/salon.php?action=show&id=2731&type=10>

Český statistický úřad. Úvod/ Statistiky / Obyvatelstvo / Výběr parametrů/ Tabulka. černošice. období 2007 - 2014, Vygenerováno 01.11.2015 14:08:18. Zveřejnění: 02.06.2015 15:00 https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=-vystup-objekt&pvo=DEM10a&zo=N&katalog=30845&nahled=N&sp=N&skupId=1227&verze=-1&z=T&f=TABULKA-&filtr=G%7EF_M%7EF_Z%7EF_R%7EF_P%7E_S%7E_null_null_&u=v65_VUZEMI_65_2105

Zdravotnická statistika. Zemřelí 2013. Praha: Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR, 2013. ISBN: 978-80-7472-139-7. Dostupné na www: <http://www.uzis.cz/publikace/zemreli-2013>

<http://www.umirani.cz/>

<http://mojesmrt.cz/jak-umirame>

<http://lesvzpominek.cz>

<http://kekorenum.cz>

<http://data.umirani.cz>

[online] Správa pražských hřbitovů: historie. 2014 [cit. 3. 11. 2015]. Dostupné na www: http://www.hrbitovy.cz/?page_id=45

[online] Český statistický úřad. Pohyb obyvatelstva podle obcí. Období: rok 2014. [cit. 29. 12. 2015]. Dostupné na www: https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=vystup-objekt&pvo=DEM06a&zo=N&z=T&f=TABULKA&verze=-1&nahled=N&sp=N&skupId=42&filtr=G~F_M~F_Z~F_R~F_P~_S~_null_null_&katalog=30845&pvo=-DEM06a&pvokc=65&pvoch=2105&c=v30_RP2014

FOTOGRAFIE:

všechny použité fotografie jsou z vlastního zdroje

KONZULTACE:

ThLic. Tomáš Kotrlý, Th.D. - MMR - agenda pohřebnictví

Ing. Radmila Fingerová

